

ЎЗБЕКИСТОН БАДИИЙ АКАДЕМИЯСИ
КАМОЛИДДИН БЕҲЗОД НОМИДАГИ МИЛЛИЙ РАССОМЛИК
ВА ДИЗАЙН ИНСТИТУТИ
САНЪАТШУНОСЛИК ФАКУЛЬТЕТИ
“ТАСВИРИЙ САНЪАТ ТАРИХИ ВА НАЗАРИЯСИ” КАФЕДРАСИ

“Ҳимояга тавсия этилсин”
Факультет декани ф.ф.д. Л.Р.Раупова

“ _____ ” _____ 2018 йил

5210200 – “Санъатшунослик: (тасвирий ва амалий санъат)” таълим
йўналиши талабаси

Халилова Нилуфар Асатулла қизининг
“ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛК МАҲАЛЛИЙ РАССОМЛАР ИЖОДИ”
МАВЗУСИДАГИ

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Илмий раҳбар:

“ _____ ” _____ 2018 й.

“Ҳимояга тавсия этилсин”
“Тасвирий санъат тарихи ва назарияси”
кафедраси мудири С.А.Курбанов

“ _____ ” _____ 2018 йил

Тошкент – 2018

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
I БОБ. XX асрнинг биринчи чорагида сиёсий, бадиий ҳаёт.....	9
I.1. 1930-йилларда Ўзбекистондаги сиёсий муҳит.....	9
I.2. Илк маҳаллий рассомлар мактаби.....	18
II БОБ. Илк маҳаллий рассомларнинг ижоди.....	29
II.1. 1930-йилларда рассомлар ижодининг шаклланиши.....	29
II.2. Илк маҳаллий рассомлар ижодининг ривожини.....	42
Хулоса.....	61
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	64
Иловалар.....	70

“Тасвирий санъат тарихи ва назарияси” кафедрасининг 2018 йил ____
____даги №__-сонли мажлисида ҳамда Санъатшунослик
факультетининг 2018 йил ____даги №__-сонли Факультет
Кенгашида муҳокама этилган ва ҳимояга тавсия этилган.

Такризчи: Тошкент Архитектура
Қурилиш Институти “Архитектура
тарихи ва назарияси” кафедраси мудири
Ш.Н.Абдуллаев_____

Ҳимоя 2018 йил __ июн соат _____да Камолиддин Бехзод номидаги
Миллий рассомлик ва дизайн институтида ўтказилади.

Манзил: Миробод тумани Мироншоҳ кўчаси 123 уй.

КИРИШ

Ўзбекистоннинг мустақиллик даври тасвирий санъатида орадан бир неча ўн йилликлар, деярли бир аср ўтса-да, ўтган аср бошларидаги санъат фалсафаси, унинг бадиий, ғоявий, шаклий, энг асосийси, бугунги кунга хос бўлган эркин ижод этиш ҳуқуқи ўз кўринишини анча ўзгартирган, айрим ҳолларда сақлаган ҳолда, бугунги рассомларимиз ижодида давом этмоқда.

Мамлакатимизда барча соҳа ва тармоқлар катори маданият ва санъат, адабиёт, оммавий ахборот воситалари ривожига катта эътибор берилмоқда. Айниқса, кейинги пайтда бу соҳа равнақини янги босқичга кўтариш бўйича улкан ишлар қилинмоқда. Халқимизнинг бой маданий меросини тиклаш ва ўрганиш мақсадида бир қатор йирик лойиҳалар амалга оширилмоқда. Жумладан, пойтахтимизда Ўзбекистондаги Ислом маданияти маркази, Самарқандда Имом Ал-Бухорий номидаги халқаро илмий-тадқиқот маркази барпо этилмоқда. Ўзбекистонга оид хориждаги маданий бойликларни тадқиқ этиш маркази, Ўзбекистоннинг янги тарихи маркази фаолияти йўлга қўйилмоқда. Китобхонлик маданиятини ошириш, маданият ва санъат соҳасини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилиб, ҳудудларда улуғ санъаткорларимиз номи билан аталадиган ижодий мактаб ва марказлар ташкил қилмоқдалар¹.

Бу ишларнинг мантиқий давоми сифатида ёш истеъдод эгаларининг иқтидорини юзага чиқариш борасида ҳам қатор чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Мавзунинг долзарблиги. Ўтган аср бошларида Ўзбекистонда яратилган асарлар авваломбор шу даврнинг маънавий руҳини, ижодкорнинг ўзига хослигини ифодалаб, ҳозирги замонавий санъатни белгилайдиган манбаа ҳисобланади. Бугунги асарлар, унинг услуги

¹ 2017–2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантириш Ҳаракатлар стратегияси. IV бўлим, V банд.

ва ўзига хос кирраларини тушуниш учун энг аввал унинг кечаги тарихига, давр яратган сифатларига назар ташлаш лозим. Тўғри, баъзи бир санъатшунослар А.Умаров, Р.Х.Такташ, М.Б.Мясина, Л.В.Шостко ва бошқаларнинг тадқиқотларида ўтган аср бошларида кечаётган бадий жараёнларнинг маълум бир кирралари ҳақида сўз юритганлар. Аммо, уларда даврнинг ижтимоий-сиёсий мафкурасининг излари мавжуд.

Эндиликда Ўзбекистон рангтасвирининг шаклланиш ва ривожланиш муаммолари, унинг эволюцияси қайтадан ўрганиб чиқиб, мушоҳада этиш долзарб вазифалар қаторига киради. Айнан шу сабабдан ҳозирги замон тадқиқотчилари олдида янги тарихий маънавий маконда миллий бадий мактабнинг шаклланиш масалаларини кўриб чиқиш ва унда илк миллий кадрларни ўрнини белгилаш муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида келтирилган фикрлар натижасига кўра "Ўзбекистон бадий мактабининг шаклланишида илк маҳаллий рассомлар ижоди" мавзуи устида изланиш олиб бориш ўз долзарблигини мустаҳкамлайди.

Ишнинг ўрганилганлик даражаси. Тадқиқот иши мавзуи доирасида бир қатор илмий адабиётлар борлиги бир томондан қувонарли ҳолдир, аммо иккинчи томондан улардаги матн моҳияти бугунги куннинг бадий салоҳияти талабларига тўғри келмай қолган. Масалан, В.Чепелевнинг "Искусство Советского Узбекистана"² ва Н.Колиннинг "Изобразительное искусство Узбекской Республики"³ асарларида 1930-35-йиллар рангтасвирига оид маълумотлар берилган. Мамлакатимизнинг музей фондларида сақланаётган машҳур рассомлар асарлари ҳам манба сифатида хизмат қилди.

А.Умаровнинг "Портретная живопись Узбекистана"⁴ асарида Ўзбекистонда портрет жанрининг миниатюра санъатида шаклланишидан тортиб, то 1960-70 йилларга қадар ривожланиш

² В.Чепелев. Искусство Советского Узбекистана. - Л., 1935.

³ Н.Колин. Изобразительное искусство Узбекской республики. - М., Искусство, 1937.

⁴ А.Умаров. Портретная живопись Узбекистана. -Т., Искусство, Фан., 1968.

босқичини кўриб чиққан. Аммо изланиш олиб борилаётган манбаларнинг тадқиқот услуби даврнинг ижтимоий-сиёсий мафкурасига мослаштирилган. Ваҳоланки, айнан Ғарб санъатидаги модернизм ғояларининг Ўрта Осиё маданияти билан уйғунлашувини, ўзбек авангард рассомларининг шаклланишини кўриш мумкин.

Юз йиллик санъат ривожини очиб берувчи Р.Х.Такташнинг "Изобразительное искусство Узбекистана"⁵ (XIX асрнинг иккинчи ярми - XX асрнинг 60-йиллари) асари 1970 йилларга қадар бўлган кенг бадиий маълумотларни ўзида мужассамлаштирган. Китоб Ўзбекистоннинг графика, рангасвир, хайкалтарошлик, сахна беагаи ва меъморчилик санъатларини тадрижий ривожланишдаги умумлашма маълумотлари билан эътиборлидир.

Ўзбекистон рангасвирининг асосий ривожланиш жараёнини, жанрли-тематик ўзига хослигини, услубий йўналишни, бадиий анъаналарини, миллий ўзига хослик муаммоларининг динамикасини ёритиб берган Н.Р.Ахмедованинг "Живопись Центральной Азии XX века: традиции, самобытность, диалог"⁶ номли монографиясида Марказий Осиё давлатлари қаторида Ўзбекистон рангасвири ривожининг шаклланиши ва уйғунлашуви муаммолари, 1920-1930 йиллардаги рангасвир генезиси, миллий мактаб ва ўзига хослик масалаларига тўхтаб ўтилган. Асарда янгиланган методологик ёндашув билан худуд санъатидаги тарихий-маданий трансформациялари, спецификаси, ривожланишнинг асосий муаммолари ва рассомлар ижодидаги этномаданий ўзига хослик йўлидаги изланишлар очиб берилган.

Шунингдек, изланиш жараёнида, ҳар бир рассомнинг ижодий услубини чуқур англаб етиш мақсадида уларнинг ижодига бағишланган алоҳида монографияларга тўхтаб ўтилди. Жумладан, М.А.Соколованинг

⁵ Р.Такташ. Изобразительное искусство Узбекистана (вторая половина XIX века до 60-е гг. XX века).- Т., 1972.

⁶ Н.Р.Ахмедова. Живопись Центральной Азии XX века: традиции, самобытность, диалог. - Т., 2004.

"П.П.Беньков; воспоминания, переписка"⁷, Р.Х.Такташнинг "Н.В.Кашина"⁸, М.И.Земскаянинг "А.Волков. Мастер "Гранатовой чайханы"⁹, М.Б.Мясинанинг "Старейшие советские художники о Средней Азии и Кавказе"¹⁰, Л.В.Шостконинг "В.Уфимцев"¹¹, "О.Татевосян"¹², Б.В.Веймарннинг "Ў.Тансыкбаев"¹³ ва "О.Татевосьян"¹⁴, Н.Ахмедованинг "Ў.Тансыкбаев. Избранные произведения"¹⁵ ва бир канча монографик асарларнинг номларини келтириш мумкин. Уларнинг баъзиларида рассомнинг бутун ижод йўли тўлиқ ёритилиб, чуқур ахамиятга эга бўлган асарлар ҳақида маълумот берилмаган бўлса, баъзиларида рассом ижодининг асосий мағизи бўлган машҳур асарларига тўлиқ тўхтаб ўтилган. Масалан, М.А.Соколова П.П.Беньков ижодидаги, М.И.Земская А.Волков ижодидаги ўзига хос ёрқин асарларга алоҳида тавсиф бериб ўтганлар. Н.Кашина, В.И.Уфимцев, Б.Ҳамдамий, О.Татевосян ва бошқа бир қатор рассомлар ижодига муаллифлар тўхтаб ўтишган.

Ишнинг мақсади: ушбу тадқиқот иши ҳам мураккаб ва зиддиятли бўлган рангтаъсирнинг шаклланиш йўлидаги ўзига хослигини, асарларнинг образли-услубий чизиқларини ҳар томонлама илмий изланиб ўрганишни ўз олдига мақсад қилиб олган.

Изланиш давомида илк маҳаллий рассомларнинг асарлари музей фондлари, шахсий коллекциялар ва баъзи ҳолларда ўтган асрда чоп этилган китоб ва журналларнинг иллюстрацияларидан топиб, бир бутун бадиий ҳодиса сифатида ўрганиш кўзда тутилади. Ва, ниҳоят, тадқиқот

⁷ М.А.Соколова. Павел Петрович Беньков. Воспоминания, переписка. - Т., Ғофур Ғулом, 1981.

⁸ Р.Х.Такташ. Н.В.Кашина. Т., Ғофур Ғулом, 1982.

⁹ М.И.Земская. Александр Волков. Мастер «Гранатовой чайханы». - М., Советский художник, 1975.

¹⁰ М.Б.Мясина. Старейшие советские художники о Средней Азии и Кавказе. - М., Советский художник. 1973.

¹¹ Л.В. Шостко. Виктор Уфимцев. -Т., Ғофур Ғулом, 1984.

¹² Л.В.Шостко. Оганес Татевосян. - М., 1977.

¹³ Б.В.Веймарн. У.Тансыкбаев. - М., Советский художник, 1958.

¹⁴ Б.В.Веймарн. О.Татевосьян. - М., 1967.

¹⁵ Н.Ахмедова. У.Тансыкбаев. Избранные произведения.- М., Советский художник, 1988.

иши янги мактаб шаклланаётган XX аср боши тасвирий санъат тарихидаги карама-карши ва мураккаб муаммоларни очиб беришга ҳаракат қилади.

Ишнинг вазифалари: "Ўзбекистонда илк маҳаллий рассомлар ижоди" илмий иши тўлиқ маънода ўз мазмун ва моҳиятини очиб бериш учун иш бошида қуйидаги вазифалар устида изланиш олиб боришни белгилаб олинди.

Тошкент ва Самарқанд бадиий мактаблари ва у ерда таълим олган маҳаллий рассомларни аниқлаш;

- П.Беньков ва А.Волков рангтасвир мактаблари ҳамда шогирдларини аниқлаш;
- Илк маҳаллий рассомлар ижодининг ўзига хослигини ёритиш;
- Рассомлар томонидан яратилган асарларни таҳлил этишдан иборат.

Изланиш объекти ва предмети: малакавий битирув ишини очиб беришда Алишер Навоий номидаги Давлат кутубхонаси, К.Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти кутубхонаси, Республика Болалар кутубхонасидаги асарлардан манбаа сифатида фойдаланилди. 1920-1930 йилларда яратилган асарларни, жумладан илк маҳаллий рассомлар ижодини мукамал ва тўлиқ ўрганиш мақсадида илмий адабиётлардан ташқари мазкур асарлар сақланаётган бир неча музейлар, галереялар ва шахсий коллекциялар уларнинг фонди билан танишиб, ҳар бир асарнинг асл нусхаси ўрганилди. Илмий изланиш жараёнида авваламбор Ўзбекистон Давлат Санъат музейи асосий объект сифатида кўрилиб, унинг фондида мавжуд бўлган материаллар тўпланди. 1920 - йилдан тортиб 1940 - йилларга қадар Россия ва Ўзбекистон рассомларининг мўжиза билан сақлаб қолинган ва энг муҳими мукамал маълумот билан таъминланган минглаб рангтасвир, графика ва ҳайкалтарошлик асарларини ўзида мужассамлаштирган Нукус Давлат Санъат музейи ҳам эътибордан четда қолмади.

Ишнинг тузилиши. Ушбу илмий изланиш иши кириш қисми, икки боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иллюстрациялар рўйхатидан иборат. Ишнинг ҳажми 63 бет.

I БОБ. XX асрнинг биринчи чорагида сиёсий, бадиий ҳаёт

I.1. 1930-йилларда Ўзбекистондаги сиёсий муҳит

Ўзбекистоннинг замонавий тасвирий санъати ва унинг қадимий тасвирий маданият ва анъаналари билан алоқалари узилган. Тошкент, Самарқанд ва Фарғонада XIX асрнинг 70-йилларида тасдиқланган Туркистон генерал-губернаторлигида тасвирий санъат рус бадиий маданиятининг бир бўлаги бўлиб қолди, миллий, маҳаллий маданият билан мустаҳкам алоқалари йўқ эди. Аммо халқ, замонавий жаҳон санъатига хос тасвирий санъат шаклларида оламни эстетик ўзлаштиришга эҳтиёж сезишди¹⁶.

1920-30-йиллар ўзбек санъатининг ривожини мураккаб ва зиддиятли: бир томондан санъат тараққиёти давр мафкураси билан ўзининг дастлабки тайзикага учраган бўлса, иккинчи томондан маҳаллий рассомларнинг кенг кўламда санъат майдонига кириб келиши ва реалистик санъат алифбосини ўзлаштириш даври бўлди. Ўзбек санъатида биринчи бор дунёвий санъат, унинг янги тур ва жанрларнинг пайдо бўлиши ва дастлабки танқидий йўналишнинг юзага келиши бўлди.

Республика тасвирий санъатида 1920-32-йилларда, хусусан, дастгоҳли рангтасвирда иқтидорли ва ранг-баранг изланишларга бой рассомлар сафи кенгайди, ижодий кучлар шиддати кундан-кунга ортиб боради. Шу даврнинг дастлабки йилларида ўлкага М.Курзин, Е.Коровай, Н.Карахан, 1920-йиллар охирига келиб П.Беньков, Н.Кашиналар кўчиб келдилар. Илк ўзбек рассомлари Ў.Тансиқбоев, А.Сиддиқий дастлабки асарларини яратдилар. Бу давр рангтасвир санъати муттасил равишда мазмунан теранлашиб, турли ифодавий ва ижодий йўналишлар билан кенгайиб борди¹⁷.

¹⁶ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 11 б.

¹⁷ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 11 б.

Рассомлар хилма-хил мавзу ва мотивларни мавжуд тасвирий-ифодавий имкониятлардан фойдаланиб ифода этишга эришдилар. Хатто 1926-йили АХРРнинг (Ассоциация Художников Революционной России) Тошкент филиали ҳам айна маънодаги кўпқирраликни маълум қолипга тушира олмади. Биринчидан, Туркистон ўлкасининг марказдан олислиги натижасида расмий ғоявий-сиёсий кўрсатма ва ижодий чеклашларнинг маҳаллий санъат ривожига таъсири қарийб сезилмаган. Иккинчидан, республикадаги ижодий кучларнинг аксарияти бадиий ва маънавий томондан анча етилган, мустақил ижодий йўлга чиқиб улгурган эди. Улар бу даврда тасвирий санъатда ижодий ва романтик рух чўққисига кўтарилган эдилар. Бундан ташқари, уларнинг ҳар бири қатъий характер билан бирга, санъат мазмун моҳияти ҳақида муайян тушунчага, ўз ифодавий услуби ва мавзу доирасига эга эди; чунончи, ижод ва ҳаёт ҳақидаги тасаввурлари бир-бирига яқин бўлган ижодий гуруҳлар ҳам шакллана бошлаганди.

Бу ерда шуни таъкидлаш жоизки, ўша даврнинг аёвсиз шиддати, янги ҳаётга интилиш, албатта ўлкамизга ҳам тобора ўз таъсирини кўрсата бошлаганди; “коммунистик партия мавқеининг мустаҳкамланиб бориши, синфий кураш ва синфийликка асосланган мафкура етакчи кучга айлана бориши бадиий зиёлилар, жумладан, эндигина дунёқарашлари ва касб маҳорати шаклланиб келаётган рангтасвир санъати усталари ижодига ҳам маълум даражада таъсир этмай қолмади, ҳаётни бир ёқлама – коммунистик ғоявийлик, синфий позициядан туриб тасвирлаш, санъатнинг ҳам сиёсийлашуви, яъни социализм ва коммунизм ғояларига хизмат қилдиришга қаратилган бадиий ижоддаги социалистик реализм услуби тобора кенгроқ кўламда ўз таъсирини ўтказа бошлаганди”.

Ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги ўзгаришлар, ҳукмрон соцреализм услуби таъсирини шу даврдаги А.Волковнинг ижодида ҳам кўриш қийин эмас, шу руҳда яратилган “Қизил карвон”, “Шоҳимардон қишлоғи” (ДСМ) асарлари ва умуман, бундан кейинги изланишларида жамоа

меҳнати, жамоа бўлиб овқатланиш, оммавийлик руҳи тобора рассом асарларининг асосий руҳига, умумий мазмунига, моҳиятига айланади; тантанали юришлар, кўтаринки меҳнат, ғолибона хатти-харакатлар асар руҳини белгилайди.

1920-йилларда ҳукм сурган ижтимоий-сиёсий муҳит таъсирида “хар нарсага қодир умумхалқ кучи, умумий рух, жўшқин меҳнат симфонияси” ўша давр санъатининг асосий ғоясига айланди. Шу руҳда яратилган асарларда қаҳрамонлар кўтаринки руҳда берилар, намойишкорона гавда ҳолатлари, шоду хуррамлик, юксак пафос, ғолибона кайфият, шиорлар, ички ҳаяжонга тўлиб-тошган кўринишлар, воқеа иштирокчиларининг мамнун кайфиятлари ва ҳоказолар бутун асар руҳига айланарди.

Бу даврга келиб ўзбек санъати маҳаллий рассомлар ижодида биринчи марта замонавий санъатнинг турли кўриниш ва йўналишларида асарлар пайдо бўлди. Мойбўёқ техникасида асарлар кенг кўлам ёзди, ҳаёт воқелиги ҳаққоний, кундалик турмуш янгиликлари қаламга олинди, графикада эстамп санъати ривож топди. Шу йилларда рассомлар биринчи бор автопортрет санъатида қалам тебрата бордилар, ҳайкалтарошликда материалда ишланган асарлар (ёғоч, метал) пайдо бўлди. Кино-театр декорацияси ишланди. Меъморликда катта меъморий мажмуалар яратиш ишлари амалга оширилди. Бу ишлар айниқса, Ўзбекистоннинг янги пойтахти Тошкент шаҳрида сезиларли бўлди. Шу даврда биринчи бор миллий санъатда ўзига хос услуб яратиш ҳаракати юзага келди. Рассом ва ҳайкалтарошлар шу мақсаддан келиб чиқиб ўтмиш санъати анъаналарини ўргана бошладилар. Айниқса ўрта шарқнинг буюк мутафаккирларидан бўлган Алишер Навоий таваллудининг 500 йиллиги муносабати билан ўтказиладиган тадбирлар шу изланишларни жонлантириб юборди. Миллий анъана ва услублардан фойдаланиб замонавий услуб яратишга интилиш жонланди. Бу санъатнинг пластик томонини белгиловчи муҳим омил бўлди. Бу изланишлар санъатнинг деярли ҳамма турларида ўз ифодасини топа борди.

1930-йиллардан бошлаб кенг кўламда турли кўрғазмалар уюштириш йўлга кўйилди. Москвада ўтказила бошлаган санъат декадалари, бутун иттифок ва республика бадий кўрғазмалари анъана тусига айланди. Шу йилларда биринчи бор ўзбек рассомларининг асарлари нафақат республика шаҳар ва қишлоқларида, балки бошқа мамлакатлар кўрғазма залларида ҳам намойиш этила бошланди. Маҳаллий ёшлар Москва, Петербург ва бошқа шаҳарларда ижодий сафарда бўлдилар, уларнинг ишлаган асарлари Москва Шарқ халқлари музейи, Третьяков галереялари учун олинди. Сўзсиз, бу тадбирлар бўлажак рассомларнинг дунё қарашини шаклланишига ва профессионал санъат сирларини чуқур ўзлаштиришлари учун муҳим омил эди.

1934 йили Москвада Ўзбекистонлик рассомларни кўрғазмаси бўлиб ўтади. Кўрғазмага ўттизта рассомнинг жаъми 250 га яқин рангтасвир, графика асарлари намойиш этилди. Мазкур тадбирга Москвада чоп этиладиган “Творчество” журналининг бир сони аталади (санъатшунослар Б.В.Веймарн, В.Н.Чепелев ёритишган). Танқидчилар тамондан Ў.Тансиқбоев, Н. Карахан, А.Волков, Усто Мўмин, М.Курзин, П.Беньков рангтасвир асарлари, ҳамда Ч.Ахмаров, С.Мальт, Л.Бурэ график асарлари юқори баҳоланади. Ёш рассомлардан Б.Хамдамий, А.Тошкенбоев, Л.Абдуллаев, А.Сиддикий ютуқлари таъкидлаб ўтилади. Шулардан, Ў.Тансиқбоевнинг “Ўзбек портрети”, А.Волковнинг “Шохимардонда тонг”, П.Беньковнинг “Хивалик аёл”, Н.Караханни “Қурилиш” асарлари шу йили Филадельфияда (АҚШ) Умумжаҳон рассомлар кўрғазмасига олиб кетилди.

1930-йилларнинг иккинчи ярмида Ўзбекистон рассомлари ҳақиқатни янада чуқурроқ ва асосланиб ўрганишда давом этишди, ҳамда тарихий-инқилобий ва замонавий мавзуларга тез-тез мурожаат қилишди. Улар маънавий юксалиши ва эстетик эҳтиёжи ўз навбатида рассомнинг шаклланишига таъсир этадиган жамият, одамлар олдидаги жавобгарлигини янада кўпроқ ҳис қилишди.

Юқорида таъкидланганидек, 1934-йилда Москвада бўлиб ўтган Ўзбекистон рассомлари картиналари кўргазмаси республика тасвирий санъатининг кейинги тараққиётига қандай таъсир этгани маълум. Жумладан, бу 1935-1936 йилларда Тошкентда ва Самарқандда ўтказилган якуний кўргазмаларда намоён бўлди. Албатта, Москва кўргазмасига тайёргарлик ишлари билан Тошкентдаги республика кўргазмаси вернисажи оралиғида кўп вақт ўтгани йўқ. Аммо бу вақт ичида рассомларнинг халқ турмушига бўлган эътибори кучайди. Санъат ва маданиятда бундай ягона мафкура ҳамма халқ ва элатлар санъати ва маданиятида шакллана бошлаган янгича урф одатларда яқинлик ва ўхшашликлар келтириб чиқарди. Шу шароитда янги ўзбек санъати шаклланди ва ривожланди¹⁸.

1920-30-йилларда портрет жанрининг алоҳида аҳамият касб этиши жанрлар тизимининг шаклланиши билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ушбу давр санъати ривожига муҳим ўрин эгаллади. Ўша давр мафкураси ва маданиятининг узига хос жиҳатлари билан мустахкам алоқада бўлган холда у (портрет жанри) Европа рангтасвирининг реализмидан тортиб, авангарднинг турли оқимлари тажриба ва малакасига мосланганлигини узида намоёйиш этди. Умуман олганда, портрет нафақат мазкур даврнинг муҳим хужжатларидан биригина эмас, балки янги Шаркнинг ғаройиб оламини акс эттирувчи Ўзбекистон рангтасвирининг қатор образли ва услубий қонуниятлари шаклланиши учун ҳам асосий мезон бўлиб қолди.

Бу даврда юзага келган ижодий амалиёт ҳар доим ҳам муносиб тарзда баҳоланмаганлиги эса ажабланарли эмас. Шунингдек, портрет жанри аввал олиб борилган тадқиқотларда мазкур давр портретлари етарлича ўрганилмаган. А.Умаров биринчи бўлиб бу мавзуни ўрганишни бошлаган. Кейинчалик, санъат ривожига бирмунча эркин қарашларнинг кенгайиши туфайли мазкур даврда портрет жанрида ижод қилган рассомлар тўғрисида монографиялар нашр этила бошланди.

¹⁸ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 85 б.

Ўтган асрнинг 20 — 30 йиллари Ўзбекистонда рассомларнинг ўзига хос гуруҳи шаклланди. Хозирги пайтда «Ўрта Осиё авангарди» тушунчасини уларнинг номи билан боғлашади. Бу давр Ўзбекистон миллий рангтасвири тарихидаги ёрқин саҳифалардан бири бўлиб қолди.

Ўзбекистонда рангтасвир санъатининг шаклланиши ноанъанавий тарзда кечганлиги тарихдан маълум. XX асрнинг 20 - йилларига хос турли йўналишлар, анъаналар ва мактаблар (авангард, импрессионизм, реализм) нинг шиддатли тўқнашуви 30 йилларнинг ўрталарига келиб соцреализмнинг ғоявий босими остида сўнади. Архивда сақланаётган сарғайган саҳифалар ўша даврда ижодкорлар кучли назорат остига олингани, катта авлод рассомлари мураккаб шароитда ижод қилганидан гувоҳлик беради. А. Абдуллаев, Л. Абдуллаев, Б. Ҳамдамий, А. Сиддикий, Ш. Ҳасанова каби ёш маҳаллий рассомлар шундай мураккаб тарихий, бадиий жараёнда ижод оламига кириб келишган. Уларнинг устозлари "формалист", "натуралист" ва "декоративист" сифатида қаттиқ танқид остига олинган. Биринчи маҳаллий рассомлар соцреализм ақидалари санъатга зўравонлик билан татбиқ этилаётган пайтда ўз ижодий йўналишларини белгилаб олишган. Зеро, илк маҳаллий рассомларнинг ижодлари ҳамиша ҳукумат ва халқ назарида бўлган. А. Абдуллаев, Л. Абдуллаев, Ш. Ҳасанованинг ижодий тақдири омадли кечган. Аммо иккинчи жаҳон уруши Б. Ҳамдамий, А. Сиддикийнинг энди шаклланаётган ижодига раҳна солган. Афсуски, мазкур рассомларнинг аксарият асарларини топиш мушкуллиги туфайли уларнинг ижоди ҳозиргача тўлиқ ўрганилмаган¹⁹.

Рангтасвир тасвирий санъат шакллари ичида алоҳида ўрин тутати. Машҳур рассом Леонардо да Винчи таъбири билан айтганда: «Рангтасвир - тингланмайдиган, балки кўз билан кўриладиган назмдир». Рангтасвир соҳасида буюк ижод намуналари яратилган²⁰.

¹⁹ Култашева Н. Тошкентлик биринчи рассом Баҳром Ҳамдамий // SAN'AT. - Тошкент, 01.07.2009. - № 3.

²⁰ Абдулхак Абдуллаев. Инсон гўзаллиги // SAN'AT. - Тошкент, 01.07.2009. - № 3.

Рангасвир усталарининг асарлари ноёбдир. Уларнинг иккинчи нусхаси бўлмайди, шунинг учун ҳам миллионлаб одамлар ҳақиқий тасвирий санъат асарини кўрмагани туфайли уларнинг гўзаллигидан баҳра олмаган бўлиши мумкин. Аммо улар рангасвир асарларининг нусхаларини кўп томоша қилганлиги аниқ. Ана шундан кўпгина асарлар ҳақида нотўғри тасаввурлар ҳосил бўлиб қолган.

Кишиларнинг қалб кўзи ёшлиқдан очилмаса, улар картина, портрет, манзара асарларини тушуна олмайди. Улар санъат фидойилари ва билимдонлари кўмагисиз рангасвирнинг жаҳон маданиятига, ҳар бир халқнинг маданиятига нечоғлик ҳисса қўшганлигини билмайди.

XX аср санъати изланишларнинг турли-туманлиги ва йўналишларининг хаддан зиёдлиги билан изоҳланади. Реализм ҳақида сўз борганда, бадиий жараённинг белгили хусусияти реализмнинг санъатдаги бошқа услуб йўналишлари билан кураши ҳаёлга келади. Социалистик реализм назарияси образли англашнинг чегараланган усулларини тасдиқ этди. Рассом соцреалистик воқеликка мослашиши, ҳаётий ҳақиқатга фақат мафкура нуқтаи-назаридан ёндашиши зарур эди. Шунинг учун ҳаёт ходисаларини шахсий тафаккурдан ўтказиш, шахсиятпарастлик ва ёт фикрлаш деб ҳисобланар эди. Ҳозирги шароитда, мафкура ҳукмронлиги баргараф этилиб, рассом ижодий жараёнга путур етказувчи, бузиб қўювчи ички қўрқувдан холи бўлгач, социалистик реализм услубияти ҳам барҳам топди. Аммо, яқиндагина "буюк муваффақиятлар" деб ҳисобланган бадиий ходисалар ҳақида бугун сукут сақлаб туришимиз мумкинми?

Маданиятнинг байналминаллашувга ундашдан келиб чиққан салбий оқибатларга қарамасдан, ўша йиллари санъатда миллийликни белгиловчи ўзига хос жараён содир бўлди. Бутуниттифоқ кўрғазмаларида миллий мактабларнинг ранг-баранглиги ва алоҳида рассомларининг ўзига хослиги акс этган асарлар намоиш этилди. М. Сарьян, Н. Нариманбеков, И. Қиличев, В. Коржев, А. Айтиев - уларнинг ҳар бири ўз миллий

мактабининг вакили сифатида кўзга кўринди. Жахон санъатининг тарихий тажрибаси ва миллий анъаналарнинг раванкини ўзлаштириш уларнинг муваффақиятини таъминлади.

Ўзбекистон санъати социализм даврида Усто Мўмин, А. Волков, Н. Карахан, Ў. Тансиқбоев, Р. Ахмедов, А. Абдуллаев, Б. Жалол, Ж. Умарбеков, Б. Бобоев, Р. Чориев, Н. Шин, Ч. Ахмаров ва бошқа ўзига хос рассомлар ижоди билан бойиди, аммо улар социалистик мафкура ва қотиб қолган тамойилларга эргашмаган ҳолда ҳаётни бадиий акс эттиришнинг умумий оқимида ўзларининг эстетик майлларини яратдилар.

Ҳозирги кунда рассомларимиз бошқа шарт-шароитларда ишлашмоқда. Улар ниҳоят, белгилаб берилган дастур, фалсафий ва чекланган эстетик кўрсатмалардан холи ва мустақил ижод эркинлигига эришишди. Бу ҳолат эса усталарнинг янги авлодини ижодий тажрибаларга, шаклий изланишларга жалб этди, холбуки бундай хатти-харакатлар аввалги даврда ўткир танқид остига олинар эди. Бироқ таъкидлаш жоизки, мафкура замонасозлиги ўрнига ундан хавфи кам бўлмаган бозорга мослашиш тарзи намоён бўлмоқда. Бу эса баъзан рассомларнинг ижодий ўзига хослигини, бетакрор услубини бир хил қилиб кўяди. Янги санъатнинг бу хусусияти унинг сифат ва услубига сезиларли даражада таъсир қилди. 1990 - йиллар бошида реалистик картиналар иккинчи даражага тушиб, улар ўрнини шаклсиз бўлган рангтасвир эгаллай бошлади. Аммо, 1990 - йиллар ўртасига келиб, икки йўналиш ўртасидаги муносабат суръати бир қанча ўзгара борди. Рассомлар маданий мерос ғояларини ижодий қайта тиклаш зарурияти ҳақидаги чорловларга қулоқ солгандек, юксак малакали кўникмалар асосида яна реалистик услубларга мурожаат қилишди. Аммо миллий ўзига хослик ғоялари соцреализм услубига хос шакллар ва йўналишларда ўз аксини топди. Бу ана шу ўринда соцреализм

анъаналарининг замонавий бадий жараёнга салбий таъсирини кўрамиз.

Эндиликда уларнинг бир-бирига туташ нуқтасини топиш, тарихий жихатдан узилиб қолган жойларини боғлаш ва бизнинг бугунги, кечаги кунимиз уйғунлашган ҳолда эртанги кунимизга мўлжалланиб асарлар яратиш зарурдир. Ўтмиш тимсоллари ва қадимий асарлари кетидан қувмай, миллий ва жаҳон анъаналарини теран ўзлаштириш, уларни замонавийликнинг тарихий, бадий-эстетик вазифаларини ҳисобга олган ҳолда бойитиш ва ривожлантириш Ўзбекистон миллий санъатининг маънавий кадриятларини тиклашда белгиловчи омил бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон санъати тарихининг ажралмас бир қисми бўлиб, у ўзида аввалги даврлардан мутлақ фарқ қиладиган хусусиятлар намойиш этди. Жамиятда содир бўлган кескин ва қарама-қарши жараёнлар янги бадий шаклларга, янги нафосатга, Ўрта Осиёда ҳозиргача номаълум бўлган: Европа маданияти андозасидаги театр, дастгоҳли рангтасвир ва графикани олиб келди. Ижобий ўзгаришлар билан бир қаторда санъатда кескин мафкуравийлик, анъанавий, маънавий ва эстетик кадриятларга нисбатан асоссиз нописанд қарашлар юзага келди. XX асрнинг ақлга сиғмаслиги шундан иборатки, асосан, салбий ижтимоий—сиёсий муҳитга ва соцреализм турғунлиги мафкурасига асосланган, унинг буюртмасига биноан бир хилдаги зерикарли асарлар ишланганли Ўзбекистон санъатида миллий маданият хазинасига кирувчи, ҳақиқий шоҳ асарлар ҳам дунёга келганлиги маълум бўлди.

I.2. Илк маҳаллий рассомлар мактаби

Шарқнинг эски санъат шакллари худди Ғарбнинг классик шакллари каби йўқ қилинмайди. Улар кетиб бошқа, янги кун эҳтиёжини қондирадиган шаклларга жой бўшатади. Албатта Шарқ миниатюраси ва халқ амалий санъати мероси нафақат тарихий аҳамиятга эга. Санъатимизга ўтган даврнинг умуминсоний гоёлари қадрли, у ўзига миллий бадиий донишманд хазинасидан емак топади. Шарқ миниатюраси Қадимий Рус ва Византия рангасвири каби, ўхшатиш объекти бўлиб қолмай, рассомлар учун ўрганиш ва мағрурлик предмети бўлиб қолади.

Ўзбекистон рассомлари анъаналар билан тарбияланган шаклнинг миллий ҳис-туйғуси билан мағрурланадилар. Улар бу “шаклни ҳис қилиш” ўткинчи эканини билишади. Худди Ғарбий Европа замонавий санъати франкларнинг “шакл ҳис-туйғуси” билан қоникмаганидек ва ўрта асрдаги роман ва роман давригача бўлган санъат билан. Ўрта Осиё санъати ҳам ўтган замонда шаклланган шакллари билан қоникмайди. Янги давр янги “шаклни ҳис қилиш”ни яратади ва фақат у ўз даври ва ўз вақтини чуқур ифодалай олади.

1920-йилларда Ўзбекистонда кўплаб мактаб ва студиялар ташкил этилиб уларнинг атрофига маҳаллий ёшлар ҳам тўплана бошланди. Уларнинг кўпчилиги кейинчалик Москва, Петербург, Пенза ва бошқа шаҳарларда олий бадиий билим борасидаги малакаларини ошириб таниқли рассомларга айландилар.

Ўзбекистоннинг бадиий ҳаётида, республика рангасвирининг ривожига рассом, театр безакчиси ва педагог П. Беньковнинг ўрни муҳим.

1928-йилда П. Беньков Ўзбекистонга келади ва Қозондан Самарқандга кўчиб келишга қарор қилади, у Самарқанднинг манзарасини ёктириб қолган эди. Рассом 1929-йилда Ўзбекистонга етук рассом бўлиб келди. У

Бухорога йўл олади. Унинг Бухорода ва Хивада яратган этюдлари рангтасвир асарларининг катта циклини ташкил этди. Булар, асосан, жанрли сахналар, кўчадаги, шаҳардаги манзаралар. Беньков этюдларни натурадан чизишига карамай, уларга композицион муносабатда бўлган. Кўз олдида пайдо бўлган ажойиб дунёни у ўз полотноларида муҳрлади. Бухоро ва Хива циклидаги картиналар рассомнинг муҳим ижодий муваффақияти эди²¹.

П. Беньков Ўзбекистонга илк бор келганида, 1928-йилда этник типажга эътиборини қаратади ва инсоннинг характери хусусиятларига урғу беради: масалан қуюқ соқолли тожик киши тасвири. Ушбу этюдларда рассом бош кўринишини диққат билан чизади, фигура ва либосни умумлаштириб кўрсатади. Айнан Ўзбекистонда П. Беньков Қозонда яратган рангтасвир портретларининг қуруқ кўринишидан узоқлашади ва ўзига хос мўйқалам таъсирчанлигини, кенглигини ўзлаштиради.

П. Беньковнинг Ўзбекистонда яратган илк асарларидан: “Хивадаги сабзавот бозори”, “Ховуз мешкобчилари” ва ”Хужум фабрикаси” асари Самарқанд ип-йигирув фабрикаси ишчи аёлларига бағишланган: ишлаб чиқариш интерьерни ва фигураларнинг жойлашиши картинанинг цех ичкарасида чизилгандек таассуротини беради. Рассом тайёрлов этюдларисиз, полотнода ўз кузатувларини умумлаштирган. Типажда тасодифлар кўп, улар илк саёз таассуротлардан пайдо бўлади. Рассомнинг бошқа ишларидаги каби бу картиналарида ҳам миллий характер ҳали жиддий тушуниб етилмаган, рассом бунга 30-40-йиллар охирида эришади. Юқорида қайд этилган асарларда рассом Ўзбекистон рангларидаги қуёшлиликни акс эттиради. “Хивадаги сабзавот бозори” мазмуни жиҳатидан этюд, Бухородаги ховуз тасвири эса “Ховуз мешкобчилари” чуқур ўйлаб ишланган рангтасвир композицияси, қуёш нурлари ёриб ўтган барглари ва ховуз плиталарида, сув юзасида акс этган

²¹ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 67 б

мовий осмон - барчаси ёрқин, эсда қоладиган картинани яратади. П. Беньков одам танаси ҳаракатини жуда яхши ҳис этади, бироқ уларни кўшиб, деярли импрессионистик услубда талқин этади. Бу кенг ва реалистик жасорат услубни у кейинги бутун давр мобайнида сақлаб қолади²².

1930-йиллар бошида Беньков пленэрда тез-тез портретлар, тематик картиналар, этюдлар яратди. У 1932 йилда Ўзбекистоннинг машҳур давлат арбоби Йўлдош Охунбобоев портретини чизди, бу асар жуда босиқ рангтасвир услубида яратилди. Марказий Ижроия Қўмита раиси Й. Охунбобоев ўз иш жойида ишлаб ўтирган ҳолатда тасвирланган. Бу портрет ханузгача Йўлдош Охунбобоевни акс эттирган энг яхши рангтасвир асар ҳисобланади²³.

1930-йилларнинг иккинчи ярмида тарихий рангтасвир жанрида яна бир неча асар пайдо бўлди. Уларга қуйидагилар киради: П. Беньковнинг Ўзбекистон Социалистик Республикасининг эълон қилиниши, Ў. Тансиқбоевнинг “1916 йил кўзғолони”, В. Уфимцевнинг “Жанговор режа”, Л. Бурэнинг “Бухоро амирлигидаги қатл” асарлари. Бу асарларнинг барчаси 1940 йилда Республика бадий кўрғазмасида намойиш этилган.

П. Беньковнинг “Эълон қилиш” картинаси доимо Ўзбекистон тадқиқотчиларининг эътиборини тортган. Эскизлик билан чекланган биринчи план ечими, бир қатор персонажларнинг пластик кўринишидаги маълум фикр айтилмай қолганлик учун Беньковга таъна қилинди. Картинага қараганда шу маълумки, муаллифни авваламбор Ўзбекистон Кенгашининг биринчи таъсис съездида Иттифокдош республика сифатида мустақил давлат деб эълон қилиниши сабабли, шодлик муҳитини етказиб бериш вазифаси қизиқтирган. Рангтасвир воситалари ана шу ғояга бўйсунган: бири-бирини тўлдириб турган бўёқларнинг

²² Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 68 б

²³ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 75 б

уйғунлиги ва контрастлиги, қизил ва яшил, пушти ва қуёшранг. Кишилар қарсак чаляпти, ҳаяжонда, ҳаракатда, байрамона воқеа сабабли ўз қувончини ифодалаяпти. Натурадан чизилган персонажларнинг кўпчилиги бир лаҳзалик ҳаракатда кўрсатилган. Статиканинг умуман йўқлиги расм характерини белгилаган, полотно эркин, қалин бўёқ билан тўйинган кенг мўйқаламнинг тез-тез урилиши орқали бажарилган.

1930-йилларнинг иккинчи ярмида тематик ва портрет рангтасвирининг жадал ривожланиши билан бирга манзарачиларнинг моҳирлиги ҳам анча ошди. Манзара 30-йилларнинг иккинчи ярмидаги бадий кўргазмаларда машҳурликка эришди. Янги саноат марказларининг ўсиши, социалистик қурилишининг муваффақиятлари, шаҳарларни ободонлаштириш, сугориш каналларининг қурилиши - булар бой материални берди ва индустриал манзарани ривожлантиришга таъсир этди. Манзарачи рассомлар эски Шарқнинг экзотикасидан замонавий даврнинг жадал ўсишини тасвирлашга ўтишган²⁴.

Бу даврда Ўзбекистонда манзара композициясида бошқа рассомлар ҳам ишлаган, улар аниқ ифодаланган ўз индивидуал ёзувига эга эдилар.

Самарқандлик рассомлар П. Беньков, З. Ковалевская, Р. Тимуров, А. Розиков, М. Қалантаровлар Зарафшон водийсининг ажойиб манзарасида жойлашган музей-шаҳардан камдан-кам чиқишган. Рассомларга Самарқанд манзараси жуда бой мавзуларни етказиб берган. Агар П. Беньков булутли ҳавога офтобли пленэрни, ҳатто ток ва баланд ҳовли деворлари билан тўсилган муҳитни афзал кўрган бўлса, Р. Тимуров ёрқин, офтоб тушган самарқандча типдаги пленэрга, қиздирадиган ёруглик ва соя кескинлиги уйғунлигига марварид кумушранглар гаммасини ва офтобсиз кунларнинг яримрангли гўзаллигини қўйганлар²⁵.

П. Беньковнинг “Қахрамон билан учрашув” асари Республика кўргазмасида (1938 й.) намойиш этилди ва муҳим ўрин тутди, юқори

²⁴ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 98 б

²⁵ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 97-98 б

профессионаллик даражаси ва тавсифларнинг тўғридан-тўғрилиги билан ажралиб турди. Кўргазмани муҳокама қилишда Беньков ҳақида кўплаб гаплар айтилган, унинг рангтасвири хаддан ташқари эскизлилиги таъна қилинди. Муҳокамада сўзга чиққан П. Беньков композиция ечимларининг турли хиллигини ёқлаб чиқди.

П. Беньков полотноларида уруш давридаги Самарқанд мавзули-жанрларда, портрет ва манзара жанрларида акс этган. 40-йиллар бошида П. Беньков ижоди юқори чўққига кўтарилди. У портрет, манзара, мавзули композицияларда ҳар кунги кузатувлари натижасини ва хис-туйғуни муваффақиятли тасвирлади.

Шунингдек у фронт ва фронт орти мавзуларида ҳам картиналар яратди: “Қаҳрамон билан учрашув” (1942-1945), “Янги оилада” (1942), “Дугоналар”. “Аскарга совға”. “Қаҳрамон билан учрашув” асарининг мавзусини ёритиш фикри рассом ижодида илк ўзбек қаҳрамонлари пайдо бўлгандан сўнг пайдо бўлди. Беньковнинг ўткир кузатувлари, фигуранинг характери ва ҳаракатини мўлжалга олиб тасвирлаш хусусияти шу асарда намоён бўлди. Аммо бу картинада рассом барчасига эришмаган, бу мураккаб кўпфигуралли композиция рангларда бир оз етиштирилмаган.

Ранглар ечими бутун бўлган бошқа бир асар, бу - ўз ўлчами бўйича маҳобатли “Қаҳрамоннинг онаси” асари. Ушбу картинада қизил-қора-кулранг ранглар уйғунлигида мавзунинг фожиавий кучи сезилади. Қаҳрамон аёл юзида уруш вақтининг қаттиқ таъсири, энг яқин одами учун қайғуриши ва хавфсираши, унинг сабрлилиги юз ифодасида акс этган.

Ўзбек ва рус халқларининг дўстлиги, интернационал қардошлик мавзуси П. Беньковнинг “Янги оилада” асарида тасвирланди. Яшил дарахтлар соя солиб турган ҳовлида ёш ўзбек қиз уруш оқибатида етим бўлиб қолган кичкина рус қизчага кўлини узатиб турибди. Ушбу композицияда бошқа кўплаб манзарали пленер ишларидагидек рангларга эътибор қилинган – мовий-кулранг, кумушранг, ёруғ ҳаво

перспективасини беради. Беньковнинг ўзбек миллий характерини яхши билиши “Дугоналар” асарида кўринди. Аскарга совға учун кашта тикаётган иккита киз рассомнинг ғалабага бўлган ишончини гавдалантиради. “Ўлкамизда баҳор” асарида рассом ярадор жангчининг урушдан қайтиб келган ҳолатини тасвирлайди, бу сафар рус оиласидаги воқеа, баҳорги гуллаётган боғ тасвири асарни янада мустаҳкам қилиб кўрсатган²⁶.

Уруш даврида рассом кўплаб портретларни яратди, улар орасида энг яхши ишланганларидан рассом дўсти ва шогирди З. Ковалевская ва режиссёр Алябьев портретлари. Рассомнинг уруш даврида яратилган дурдона асарлари Самарқанд табиатининг ўзгачалигини ва даврга хос белгиларни наздиклик билан етказиб беради.

А. Волков М. Врубелнинг анъаналари изидан бориб француз кубистлари тажрибасини ўзлаштирди. У адабиётдан мустақил, соф рангтасвирни излаш билан машғул бўлди. Санъатшунос ва танқидчиларнинг фикрича Волков такрорланмас рангтасвир тузилишини, ўзига хос ритмикани ва Шарқнинг бой гўзаллигини XX асрнинг биринчи чорагидаги “Париж мактаби” услублари билан уйғунлаштиришга интилди.

А. Волков унумли ижод этди. 1920 – 1921 - йилларда Тошкентда, 1923-йилда Тошкентда ва Москвада унинг кўرғазмалари бўлиб ўтди. Москвада ўтказилган кўрғазмада қўйилган асарларида Врубел, Пикассо ва Матисснинг ижодий тажрибаси кўринди. У Ўрта Осиё одамларини ва табиатини тўғридан-тўғри ўзига хослиги билан қабул қилди²⁷.

А.Волковнинг кучли жиҳати - бу ранг. Дастлабки асарларида унинг рангтасвири (1916-1923) очиқ, тўйинган бўёқлар рангларини кескин солиштириш билан ажралиб туради. Масалан: эскиз “Туялар қўнғироқларининг жаранги”, у керамика мозаикаси учун тайёрланаётган

²⁶ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 147 – 148 б

²⁷ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 61 б

иш тасаввурини беради. А. Волков 20 йилларнинг бошида маҳобатли композицияга интилди. Аммо у ўз фикрларини деворга тушира олмади. Унинг маҳобатли санъатдаги барча тажрибалари дастгоҳли рангтасвир материаллари ва рамкалар билан чекланган, унинг маҳобатли ишларни бошлаш истеъдоди портретларда, сюжетли композицияларда ва натюрмортларда кўринди.

А. Волковнинг Москвада намойиш этилган кўрғазмасига танқидчилар яхши муносабатда бўлишди. “Правда” газетаси ва “Огонёк”, “Искусство и промышленность” журналларида рассомнинг истеъдоди, Шаркка бўлган мухаббати тўғрисида мақолалар чоп этилган, шу билан бирга рассомга Париж мактаби услубидан воз кечиб, ўзини Шаркда ва Шаркни ўзида топишига истак билдиришган.

А. Волковнинг таржимаи ҳолидан шу маълумки, у 1916 йилдан 1928 йилгача яратган картиналарида асосий мавзу - чойхоналар, туялар карвони, эски шаҳар қабилар бўлган. Бундай сюжетлар рассом томонидан кубистик ва экспрессионистик оқимда ишланган, айрим асарларида у реалистик санъат билан узилиш чегарасида турган. Вақт ўтиши билан, 20 йиллар охирига келиб унинг асарларига инсон образи ҳукмрон бўлиб кириб келди. Масалан: “Кўшиқчилар” картинаси. (Ўзбекистон санъат музейи).

А. Волков кубизмга ва рус санамларига бўлган қизиқишини ўзининг “Анорли чойхона асарида яқунлайди (1924), ушбу асар жуда машҳур бўлган. 1967 - йил охири 1968 - йил бошида бу асар Парижда ташкил этилган рус санъати кўрғазмасида намойиш этилди, Париж телевидениясида ва матбуотда кенг ёритилди. Картина рамзий ва мазмунли, унда образли тизимдаги ва колоритдаги ижодий экстаз ҳолати сезилади. У рассомнинг формал композицион ҳисоб-китоби ва услубий аралашмаси синтези сифатида қабул қилинади. Колорити-тўйинган қизил ранглар тизими, ёруглик ва рангнинг мураккаб градацияси ушбу полотнода моҳирлик билан ишланган. Картинанинг анор ранги А. Волков

фикри бўйича Ўзбекистонга тегишлилигининг миллий рамзи. Рассомнинг ижодий дастури шу асарда ёрқин акс этган, у инқилобий талаблардан йироқ эди.

“Анорли чойхона” асаридан кейинги “Муסיқачилар” ва “Қўшиқчилар” экспрессионистик серияларида А. Волков ўзбек миллий рақсининг ва ўзбек ашулачилиги услубининг ўзига хос ритмик ҳаракатларини етказиб беришга ҳаракат қилган. У ифодавийликка эришиш учун пластик шаклларни бўрттириб кўрсатади²⁸.

Шунингдек, А. Волков каби Ўрта Осиёнинг қадимий маданиятига, бой халқ санъатига муҳаббат қўйган, тасвирий санъатнинг яна бир моҳир устаси Усто Мўмин. У реалистик расм асосларини Н. Фешиннинг шогирди Н. Евлампиевдан ўзлаштирган. Усто Мўмин ўз ижодий фаолиятининг бошланишидан бир қанча вақт Каземир Малевич қўлида ўқиди, жаҳон ва рус санъатининг классик мероси анъаналарига эргашди. Бутун ижоди давомида реалистик расмнинг аниқлигига ва тугалланганига интилди. Усто Мўмин график-рассом эди ва темпера рангтасвирида ижод қилди. У ёруғлик соясига яхши ишлов берган. Ажойиб рассом Николаев ўзи учун эстетик-образли тасвирнинг муҳим воситаси бўлган оҳангли чизиқларнинг ҳақиқий шоири эди.

Александр Волков бозори, чойхонаси, карвонлари билан афсонавий бўлган Шарқдан илк колхозлар ва социалистик қурилишлар сюжетини ўз ичига олган янги мавзуга, янги Шарққа ўтади. Рассом янги-меҳнаткаш кишининг умумлашган образини яратишга ҳаракат қилди. Аммо бу умумлаштириш натурани чуқур ўрганишда ҳар доим ҳам асосланмасди. Масалан, “Йўлсизлик ҳужуми” (1931 й.) асарида кенг халқ қурилишини ва унинг жадаллигини томошабинга етказиб беради. Бироқ қурувчилар бу ерда психологик жиҳатдан эмас, балки бир хил кўринишда талқин этилган. “Қизил карвон” (1932 й.) асарида эса биз умуман бошқача тасвирни кўрамиз. Ёш колхозчилар ашулалар айтиб, кўнғироқчалар

²⁸ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 62-6

жаранги остида яхши ниятлар билан биринчи пахта конвой тайёрлов пунктига кузатиб қўйишмоқда. Бу рангтасвир асарида байрам мавзуси, халқ шодлиги рангтасвир бўёқлари шаклида, тўйинган колоритда оч-сарик ранглар уйғунлигида, оч-сарик ва кўк-мовий ранглар, ҳамда либослардаги, манзарадаги яшил ва қизил ранглар чатишувида сезилади²⁹.

“Пахта билан қизлар” асари фронтал жойлашган, кўкраккача кўринишдаги портретда томошабинга караб турган “оқ олтин” терувчи учта колхозчи қиз тасвирланган. Бу ерда А. Волков 30 - йиллардаги асарларидаги каби деформация билан чекланган экспрессиядан воз кечган. У реал прототипли жонли шахсларни индивидуал кўринишнинг аниқ ифодаси ва психологик тузилишини тасвирлайди. А. Волков моддийликни етказиб беришда ажойиб мохирликка эришди, маълум даражада натурадан узоклашади. Бу ерда рассомнинг инсон ва табиатни реалистик ўрганиб тасвирлашдаги кескин бурилиши намоён бўлди.

Танқидчилар томонидан Усто Мўмин ишлари ҳам таҳлил этилган. У ҳам А. Волков сингари мутасаввуф тасаввурдан озод бўлиб замонавийликка мурожаат қилган. Унинг “Оқ олтин” картинаси бой ва мусулмон диндорлари хоҳишига кўра қора меҳнатни эмас, балки эркин меҳнатни тасвирлайди. Усто Мўмин тасвирлаган образлар кўриниш, ҳаракат ва бурилишнинг нафислиги, пропорциянинг гўзаллиги ва олийжаноблиги билан ажралиб туради. Айниқса композиция марказида жойлашган типик ўзбек дехқонининг очиқ чехраси ва йирик гавда тузилиши ифодали акс этган. Рассомнинг рангтасвирида чизиқларнинг сузувчан ҳаракати, жонли контурлар, худди буюк флоренциялик рассомлар ишларидаги каби кўзга ташланади. “Оқ олтин” асарида кумушранг. Аммо у расм кадр-қиммати билан ёпилиб туради³⁰.

²⁹ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 75 б

³⁰ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 80 б

1930-йилларнинг иккинчи ярмида тематик ва портрет рангтасвирининг жадал ривожланиши билан бирга манзарачиларнинг мохирлиги ҳам анча ошди. Манзара 30-йилларнинг иккинчи ярмидаги бадий кўргазмаларда машҳурликка эришди. Янги саноат марказларининг ўсиши, социалистик қурилишининг муваффақиятлари, шаҳарларни ободонлаштириш, сугориш каналларининг қурилиши-булар бой материални берди ва индустриал манзарани ривожлантиришга таъсир этди. Манзарачи рассомлар эски Шарқнинг экзотикасидан замонавий даврнинг жадал ўсишини тасвирлашга жон деб ўтишган.

А. Волков манзара жанрида 1930-йилларнинг иккинчи ярмида асарлар яратди. Бу "Момақалдинок олдида" картинаси эди. Асарда ёз куни Фаргона қишлоқларидан биридаги момақалдинок бошланишидан олдинги ҳолат тасвирланган. Ранглар нафис, умумлаштирилган рангтасвирли-образлар маҳорат билан яратилган. Жанрли характер манзарага момақалдинокдан қочаётган болаларнинг фигурасини олиб кирган. Бу асар А. Волковнинг энг яхши реалистик асарларидан бири, у испан республикачиларига бағишланган кўп фигурали катта композиция яратишда муваффақиятсизликка учраб, портрет ва манзара жанри доирасида деярли ёпилиб қолди.

II Жаҳон уруши даврида А. Волков асарларининг гоаявий мазмуни чуқурлашди. Урушдан олдин рассом пленёрда манзарани, натура портретларда кишиларни тасвирлаган. 20-йилларда у таассуротиға ва хотирасиға суяниб ишлаган, унинг кейинги ижодий услубидаги ривожланиш рассомчиликнинг умумий вазифалари билан тушунтирилади: мохирликни такомиллаштириш зарурияти, юксак бадий санъат асарларини яратиш. Уруш даврида А. Волков "Ҳосилдорлик Кенгаши" картинасини ёзди, "Маҳсулот шаҳарға", "Пахта терими", "Денгиз пиёдалари" бадий кўргазмада "Иккинчи Жаҳон урушининг иккинчи йили", А. Волков Мавзувий композицияларидан колхоз фаолларининг йигилишини тасвирлайди. Картинада рассом ҳаётда

кузатган алоҳида персонажлар характерини умумлаштирган, ранглар ечими жуда яхши ҳал этилган: кизил ва қўнғир ранглар. Айрим жойларида натура билан алоқа етарлича эмас, бу шундан билинадик, асарнинг кўп қаҳрамонлари маълум одамлар жонли ҳақиқатдан олинган³¹.

Замонавий ўзбек рангасвири хусусиятларига очик, ёрқин рангларга иштиёқ, безак чизиқларининг оҳангигина эмас, балки халқ ҳаётини чуқур англаб етиш, унинг характерли жиҳатларини, эстетик табиатини очиб бериш ҳам киради. Замонавий ўзбек рангасвирининг барча хусусиятлари унинг шаклларининг поэтикасида, қайсики мазмуни ўзбек табиати, инсоннинг қизиқиш дунёси ва ҳис-туйғуларида сезилади.

³¹ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 151 б

II БОБ. Илк махаллий рассомларнинг ижоди

II.1.1930-йилларда рассомлар ижодининг шаклланиши

Ўтган асрнинг 30-йилларида Ўзбекистонда Тошкент ва Самарқанд бадий мактаблари мавжуд бўлиб, бу мактабларда кўплаб махаллий рассомлар таълим олганлар. Самарқанддаги иккита ижодий гуруҳнинг энг кўзга кўринган вакиллари П. Беньков, З. Ковалевская, Е. Коровай ва В. Еремянлар эди.

П. Беньков ўзининг олдинги йўлидан бориб, пленердан олган материалларни ўрганиб, умумлаштириш асосида картина ва манзараларни яратди. Рассом жанрли ва манзарали композицияларни тез-тез тўғридан-тўғри натурадан ишлар эди. Бу услубни унинг шогирдлари Л. Абдуллаев, Р. Тимуров, А. Розиков, А. Абдуллаевлар ўзлаштириб олишган. 1935-йилги кўрғазмада Самарқандлик рассомлардан П. Беньков ва унинг шогирдларидан ташқари Е. Коровой, Г. Никитин, В. Еремянларнинг асарлари кўйилди³².

Шу йилларда Самарқанддаги П. Беньков мактаби катта аҳамият касб этди. Беньковнинг шогирдлари - З. Ковалевская, Л. Абдуллаев, Р. Тимуровлар моҳир усталар бўлиб етишишди.

1930-йиллар охирига келиб истеъдодли жанрчи ва портретчи Лутфулла Абдуллаев ўзининг ижодий етуклик босқичига қадам қўйди. У Самарқанд рассомчилиқ билим юртини тамомлади, у ерда П. Беньков, Л. Бурэ, З. Ковалевскаялардан сабоқ олди. 1938-йилда Абдуллаев ўзбек классик кўшиқлари ижрочиси, Ўзбекистон халқ ҳофизи Мулла Тўйчи Тошмухаммедовнинг портретини натурадан ёзди. Портретда шогирдга хос кўрқоқлиги ва сиқилишидан из ҳам йўқ эди. Рассом мойбўёк

³² Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 81 б

воситалари ва имкониятларини ўзлаштирган истеъдодли рассом эканини кўрсатди.

Замонавийликка кизикиш, уни рангтасвирда ифодалаш П. Беньковнинг бутун ижодий йўлига хос. Бу рассомнинг “Дугоналар” картинасида акс этди. Ушбу картина илк бор 1940-йилда Тошкентда бўлиб ўтган бадий кўргазмада намоиш этилди. Бу катта ўлчамли полотнода иккита дугона, ўзбек ва рус кизи натурадагидек тасвирланган. П. Беньков ўзининг кўп йиллик пленэрига хулоса ясагандек. У рангтасвирнинг қийин масаласини олдига қўйди ва уни ҳал қилди, тарқалган офтоб нури ёруғлигидаги фигуралар тасвири (ток барглари орасидан ёриб ўтган нурлар). Рассом офтоб ёруғлиги яшил, мовий, кумуш оқимининг ток шохлари орасидан кўп маротаба синиб ўтишининг мафтункорлигини узатибгина қолмай, колористик ва ёруғлик сояси мураккаб ечимини топди, одам фигурасини тузишда пластик аниқликни ва персонажлар ифодалилигида индивидуалликни йўқотмади.

1938-йилда Ўзбекистон рассомлари уюшмаси томонидан эълон қилинган мавзули картинанинг энг яхши эскизи танловида П. Беньков ўзининг “Қаҳрамон билан учрашув” асари билан қатнашди ва биринчи мукофотга сазовор бўлди, 2-мукофотга Л. Абдуллаевнинг “Ёш шоирникида меҳмонда” асари эскизи сазовор бўлган, В. Уфимцев эса “Октябрь” асари эскизи учун мукофотланган.

1930-йилларнинг охирида ўзбек тасвирий санъатида Б.Хамдамий, Л. Абдуллаев, Р. Тимуров, А. Абдуллаевлар ёнида истеъдодли ёш портретчилардан: Л. Насреддинов, Х. Рахимовлар ижодини бошлади. Аммо уларнинг иккиси ҳам афсуски, ўз ижодий хислатларини кенг ёйиб улгуришмади, П. Жаҳон уруши пайтида ҳалок бўлишди. Латиф Насреддинов ва Ҳаким Рахимов Тошкент рассомчилиқ билим юртида А. Волковдан таҳсил олишган. Ҳозирда Ўзбектстон Давлат санъат музейида сақланаётган Л. Насреддиновнинг рангтасвир портретлари унга реалистик мохирликнинг асосини яхши ўзлаштирган рассом тавсифини беради. У

натурадан ўз таассуротини етказиб беришга уста бўлган, бўёқларнинг зич, қалин юргизилишини кадрлаган. Бу сўзлар Н. Кашинанинг тақризида ёзилган, 1940 йилги Республика кўрғазмасида жумладан Л. Насреддиновнинг “Хамраева портрети” асари ижобий баҳога сазовор бўлган.³³

II Жаҳон уруши кунларида Республиканинг бадий ҳаёти Тошкентда ва Самарқандда жамланди. 1941-1943-йилларда Самарқанд бадий ва илмий-санъат марказига айланди, чунки бу даврда Самарқандда Бутун Россия Бадий Академияси жойлашган эди. (Ҳозирги И. Е. Репин номидаги Ленинград рассомчилик, ҳайкалтарошлик ва архитектура институти), Москва рассомчилик институти (ҳозирги В. И. Суриков институти), Киев ва Харьков рассомчилик институтлари ва машҳур рассомлар ва санъаткорларнинг анчаси. Уруш йилларининг қаҳрли шароитида кейинчалик санъатнинг машҳур усталари бўлиб етишган талабалар бу ерда академик тайёргарликни ўташди, диплом ишларини яратишди. Самарқандлик рассомлар жамоаси йирик рассомлар, графиклар, санъатшунослар билан мулоқотда ўз ижодий тажрибасини оширишди.

Уруш натижасида вужудга келган иқтисодий ва ташкилий қийинчиликларга қарамай, ҳамда кўплаб графиклар ва рассомлар армия сафига кетишганига қарамасдан, Ўзбекистондаги бадий ҳаёт 1941-1945 йилларда фаол ва кучли эди. Урушнинг тўрт йили давомида Тошкентда 25 та бадий кўрғазма очилган, ҳарбий касалхонадагиларни, корхонадагиларни, клублар ва ҳарбий қисмлардагини ҳисобга олмаганда. Бу вақтда Самарқандда маҳаллий рассомларнинг гуруҳли ва шахсий кўрғазмалари, ҳамда москвалик ва ленинградлик рассомлар кўрғазмалари кенг ёйилди. Тошкентдаги йирик кўрғазмалар: “Ватанни жасурларча ҳимоя қилиш”, “Ватан урушининг икки йили”(1943 й.), Октябрнинг 25 йиллигига бағишланган Республика юбилей кўрғазмаси (1943),

³³ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 99 б

“Ўзбекистон Улуғ Ватан урушида” (1944й), “Ўзбекистон санъати 20 йил ичида” (1945).

Бу кўргазмаларда фаол чиққан рассомлар: Ўрол Тансиқбоев, П. Беньков, З. Ковалевская, В. Уфимцев, Л. Абдуллаев, А. Волков, О. Татевосян, А. Абдуллаев, Б. Жуков, В. Рождественский, Н. Кашина, М. Аринин, М. Набиев, Н. Карахан, И. Ужинскийлар ва айрим москвалик, ленинградлик, киевлик рассомлар.

Графика ва рангтасвир ижодида Л.Абдуллаевнинг ўрни бор. Ўзбекистон халқ рассоми Лутфулла Абдуллаев 1912 йил 21 декабрда Мирзачўлда хизматчи оиласида дунёга келган. Оилада 8 фарзанд: 6 ўғил, 2 киз бўлиб, тўнғич фарзанд еди. Мактаб ёшига етганда эски шаҳарга кўчиб ўтишади. Болалигидан тасвирий санъатга қизиққан Лутфулла Абдуллаев бадиий мактаб кўрмаган бўлсада эскизлар, нафис суратлар чизар эди.

1930 – 1935-йилларда Самарқанддаги бадиий академияда Павел Бенков раҳбарлигида таҳсил олади³⁴. Лутфулла Абдуллаев портрет, манзара, тарихий ҳамда маиший жанрларда самарали ижод қилган. Унинг манзара жанридаги кўпгина асарлари ўзи туғилган гўзал замин Мирзачўлда, Хумсон, Бўстонлик, Оқтош ҳамда Самарқанд, Бухоро, Хива каби тарихий шаҳарларда ишланган. Рассом II Жаҳон уруши йилларида ҳам унумли ижод қилган. Уруш бошлангандан сўнг санъат арбоблари фронтга жўнатилмаган. Улар ҳатто шундай даврларда ҳам санъатнинг йўқолиб кетмаслиги, ривожланиши учун ҳам брон билан олиб қолинган. Унинг “ташвиқот плакатлари” билан фронт ортида бўлса ҳам аскарлар руҳиятини кутариб, қайсидир маънода ғалабага ўз ҳиссаларини қўшганлар.

1950 йилда “Ўзбекистон халқ рассоми” унвонига эга бўлди. Лутфулла Абдуллаев тарихий сиймоларни тасвирлашда фақатгина тарихий

³⁴ Тасвирий санъат ҳақида суҳбатлар. Тошкент – 1965 й

манбаларнинг маълумотларига таяниб қолмай, ўз устахонасида ўша давр мухитини яратишга ҳаракат қиларди. Масалан унинг Навоий портретини олайлик: Навоийнинг либослари жумладан: тўн, саллаларни тиктириб, б қиррали махсус хонтахта ҳам тайёрланган. Бу эса асарни табиий ва ишонарли чиқишига хизмат қилган десак муболага бўлмайди.

Лутфулла Абдуллаевнинг асарлари долзарб, мазмунли, гоёвий ва мураккаб сюжетли, жонли ва ёрқин образларга бой. "Мулла Тўйчи Тошмухамедов портрети" (1938), "Қаҳрамонни кутиб олиш" (1947), "Дўстларнинг учрашуви" (1961) ва бошқа хажвий карикатуралари "Муштум" журналида мунтазам босилган. 15 дан ортиқ китобларни бадиий беади. Рассом фақат тасвирий санъат асарларини яратиш билан чегараланиб қолмай бадиий филмлар учун либос эскизларини тайёрлаган³⁵.

Абдулла Қодирийнинг "Меҳробдан чаён" тарихий романи (1961, рус тилида), "Ўткан кунлар" романи, Ойбекнинг "Болалик" (1963), Гофур Ғуломнинг "Шум бола" (1964) қиссалари, "Осиё устида бўрон" ва бошқа бир қатор фильмларда унинг эскизлари асосида либослар яратилган. Барчамиз ҳозиргача севиб кўрадиган Абдулла Қодирийнинг "Ўткан кунлар" романида ўзбекона миллий либослар мохирона ишланганига шубҳа йўқ. "Навоий театри қурилишида", 40-йиллар, "Менинг замондошларим — адабиёт ва санъат арбоблари" — гуруҳ портретлари, (1989) ҳам тақсинга сазовор. Асарлари халқаро кўرғазмаларда намойиш этилган.

1995 йилда Абдулла Қодирий номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти лауреати бўлди. 1999 йилда эса "Эл-юрт ҳурмати" ордени билан мукофотланган. 2000 йил декабрда Тошкент шаҳрида вафот этган. У ўзининг ижодида (акварель, гуашь, тушь) бўёқ материаллардан фойдаланади, унинг график йўналишида рассом услуби бор.

³⁵ Изобразительное искусство Советского Узбекистана. Ташкент-1957. 148-б

Л.Абдуллаевнинг каламига мансуб график варақларида унинг ранг тасвир полотнолар расмлари туркумлари акс этади³⁶.

II Жаҳон уруши даврида Абдулҳақ Абдуллаевнинг мохирлиги шаклланади. У 1938 - йилда Москва рассомлик институтига ўқишга киради. Аммо уруш бошланиши билан Тошкентга қайтиб мустақил ишлай бошлади. Шаҳар ва қишлоқларда меҳнат fronti қаҳрамонлари портретларини чизди. Композиция ечимининг ўткирлиги ва хилма-хиллиги билан асарлари фарқ қилиб турган. (Замира Муталова, Рафтапуло). Инсонга қизиқиш, унинг характерини ҳис қилиб ўрганиш ва етказиб бериш, индивидуал жихатларини очиб бериш рассомнинг кўплаб портретларида ёритилди. Аммо кўплаб портретлар жуда қисқа муддатларда ишланган, модел ўрганилмаган. Шуниси муҳимки рассом турли хил композицион ечимга интилди, индивидуалликни ифодалашга ҳаракат қилди³⁷.

Ўзбекистонда, Тошкент театр ва рассомчилик институтида, Тошкент ва Самарқанд рассомлик бадиий билим юртида кўплаб машҳур рассомлар таълим олишди ва ўз навбатида ўсиб келаётган ёш авлодларга устозлик қилишди. Рус рассомлари иштирокида ва рус реалистик санъати тажрибасига суяниб, истеъдодли ўзбек ёшлари жаҳон бадиий маданияти хазинасига тўғри кириб боришди. Улар учун рус санъати ўтмишидан мерос қолган маънавий бойликлар очилди.

А. Волков жамоасининг дастури махсус адабиётда ёритилди, шунингдек, 1930 йиллардаги Тошкент ва Москва даврий нашрларида чоп этилди. 1930 йилларнинг биринчи ярмидаги А. Волков санъатининг алоҳида томонлари қуйидагилардан иборат эди: Яқин Шарқ ва Ўрта Осиё миниатюра анъаналарини Ўрта Осиё санъати ва Ғарб постимпрессионистлари тажрибаси билан уйғунлаштиришга, тасвир устидан рангнинг устунлигига интилиш, анатомияни жиддий ўрганиш

³⁶ Тасвирий санъат ҳақида суҳбатлар. Тошкент – 1965 й

³⁷ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 152-б

асосида одам гавдасини тасвирлашда классик, ренессанс ва академик анъаналардан воз кечиш. А. Волков бригадаси таркибига кирган рассомлар ҳар доим ҳам устози билан бирга кадам ташлашмаган³⁸.

1935 йилда Тошкент марказий хиёбонини байрамона безатиш учун лойиҳалар танлашда тақдим этилган олтита лойиҳадан А. Волков жамоаси яратган лойиҳа энг яхши деб топилган³⁹. Шахсий ижодида у атрофу-оламни янада сезгирлик билан англаб етишга очикчасига яқинлашди, аммо у ўз одатий услуби билан натура материални таҳлил қиларди. У холстда бўёкли ҳажмдан тузилган, умумлаштирилган, ҳатто геометрлаштирилган, натура аниқлиги ва тўғридан-тўғрилигидан тозаланган янги буюм муҳитини яратган. Шу муносабатда А. Волков П. Беньковга умуман зид эди. Беньков ўз картиналарини натурани ўзлаштириш орқали яратган, аммо натурализмсиз, ҳаётий ишончли тарзда.

Шу мазмунда ўзига хос бўлган, 1935-йилда кўрғазмага қўйилган А. Волковнинг “Экскаваторларни йиғиш” асари, бунда одамлар жонсиз буюмлар каби, худди уларни техника бошқараётганидек кўринишда талқин этилган. Сюжет оддий ва ўзига тортмайди: тушлик пайтида дастурхон атрофида ўтирган аёллар хушмуомала ва чарчаган ҳолда, жилмайиб, кўринмас суҳбатдошни меҳмонга таклиф қилаётгандек. Аёллар юз кўриниши ажойиб тасвирланган-индивидуаллаштирилган, типик-миллий, очик кўнгилли, содда, табиат қўйнидаги соғлом меҳнат ортидан орттирилган гўзаллик акс этади. Ушбу картинанинг таассурот кучи шундаки, персонажлар ҳаётда кўрилган, ижодий тафаккурда қолган, майда-чуйда аниқликлардан озод. Нотўғри фикрга асосланмаган жонли натурага, тасвирланаётган шахсларга муносабат натижасида А. Волков ҳақиқий бадий умумийликка эришди. Аксинча, натурадан узилиб яратган асарларида формал воситалар жонли, образли бошланишни тўсиб

³⁸ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 84 б

³⁹ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 86 б

кўйган. “Шохимардонда туш пайти” асари мажорли ва оҳангли бўёқлар билан ишланган. Улар кўп эмас: кўк ва жигарранг (кўйлаклар), қизил ва сарик (рўмоллар), зич тўқ-яшил (қайрагоч), қуёшранг (офтобда кизиган лойбетон уй). Бўёқлар қалин ва ишончли юргизилган. Биринчи планда соф оҳангли ранглар, юпка сурилган, тўрда-қизил қатлам қалинлашиб, оқ ранг кўшилган. Колоритда рус санамнавислик ёзуви техникаси билан таниш эканлиги сезилиб туради.

Матбуотнинг энг юқори баҳосига сазовор бўлган асарлар, бу Н.Карахан, А. Волков, Усто-Мўмин, М. Курзин, П. Беньков асарлари. Шунингдек график асарлардан Ч. Ахмаров, В. Еремян, С. Мальт, Л. Бурэ асарлари ҳам таъкидлаб ўтилган. Газета ва журналларда ёш ўзбек рангтасвирчи рассомларнинг муваффақиятлари таъкидланган: Б. Хамдамий, А. Тошкенбоев, Л. Абдуллаев, А. Сиддикий. Тақризчилар кўйилган ишларнинг юқори профессионал даражасини кўрсатиб ўтишган. Ахборот ва тақризлар саҳифаларидан қуйидаги сўзлар ўрин олди: “Бўёқлар шоирлари”, “Истеъдодли рангшунослар”, “Бўёқларнинг галаёни”. Танқидчи И. Надеждин шундай ёзган: “Бу москвалик рассомлар учун ибрат бўлган тўлақонли ва тўла ҳуқуқли кўрғазма”. Кўрғазма муваффақияти шуни кўрсатдики, ўзбек рангтасвирчиларининг бешта асарлари энг яхши асарлари сифатида 1934 йилда Москвадан Филадельфияга бадиий кўрғазмада кўйиш учун юборилган. Улар ичига Ўрол Тансиқбоевнинг “Ўзбек колхозчисининг портрети”, А. Волковнинг “Шохимардон тонги”, Н. Караханнинг “Қурилиш” асарлари кирган. 1934 йилги кўрғазмада А. Волков ўзининг янги, колхоз ва индустрия мавзусидаги серияли полотнолари билан қатнашди. Шунингдек эски ишларидан “Анорли чойхона” (1924 й.) асарини ҳам намойиш этди. Ушбу асаридан 30-йиллар бошидаги ҳақиқатни тасвирловчи реалистик полотноларигача рассом узок йўлни босиб ўтди. Рассом ҳаётда содир бўлаётган жадал ўзгаришларга мурожаат қилиб, қурилиш саноати ва пахтачилик мавзуларини ёритди. У ўзи учун одатий бўлиб қолган,

кубистик ва супрематик услублардан: чойхона, карвон, романтик тоғ этаги мавзуларидан узилди ва ҳақиқатга яқинлашди. Масалан: “Пахта кўтариб кетаётган кизлар”, “Йўлсизлик ҳужуми”, “Колхозчи” ва бошқа картиналар⁴⁰.

1934- йилда Москва шаҳрида бўлиб ўтган кўргазмада намоёниш этилган ёш ўзбек рассомларининг ишлари орасида Баҳром Хамдамийнинг асарлари танқид остига олинди. Бу, шубҳасиз, юксак истеъдодли, ўзи ўқиб ўрганган ёш рассом, ўзбек рангтасвирчисининг ҳаёт йўли афсуски қисқа бўлди, у ўзини мўйқаламнинг ҳақиқий шоири сифатида кўрсатди. Эски Тошкентда натурадан манзара чизувчилар гуруҳи вакили рассом М. Новиков ўз ижод йўлининг бошланишини эслаб, Хамдамий унда қандай таассурот қолдирганини гапириб берган. Шундан сўнг, Хамдамий ҳеч қандай бурилишсиз рассом бўлишга аҳд қилди ва Тошкент рассомчилик техникумида ўқиш орқали, Ўрол Тансиқбоев ва бошқа ўзбек рассомларининг ўртоқларча ёрдами туфайли ўз мақсадига эришди. “Чойхонадаги оқшом” картинаси (Москва кўргазмасидан Шарқ маданияти музейига олиб кетилган) ёш Хамдамийнинг ўткир истеъдодини очиб берди. Картина рангларнинг мутаносиб яхлитлиги, психологик ва экспрессияси билан ажралиб туради.

1934-йилда ўтказилган Москва кўргазмасида А. Сиддиқий “Автопортрети” ва “Тўй” картиналари билан қатнашди. “Тўй” картинасининг композицияси санамнавислик тамойилида яратилган, яъни марказдаги асосий тасвир атрофида алоҳида саҳналар жойлашган-клеймо. Шунга ўхшаш композициянинг эскиз ва расмларини Усто Мўмин ижодида ҳам учратамиз, балки Сиддиқий унинг шогирди бўлгандир. Аммо Сиддиқийнинг ҳажмдорликка интилиши санамнавислик ва Шарқ миниатюрасига қизиқишига зид туради. “Тўй” асарининг рангтасвир услуби, эски ўзбек тўй маросими тўғрисида ҳикоя қиладиган

⁴⁰ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 77 б

намойишкорона кўриниши ва иллюстрацияларга бойлиги Нико Пиросманишвили услуги билан яқинлаштиради.

Москва кўргазмасида намойиш этилган “Болани чўмилтириш” картинасида В. Маркова ўзини ўраб турган ҳаётдан олган таассуротларини олдинги Европа усталарининг рангтавир анъаналарига суяниб, синчиклаб ишланган жиддий расм воситалари орқали ифодалашга ҳаракат қилди⁴¹.

1934-йилги Москва кўргазмаси Республика тасвирий санъатининг кейинги ривожланишини фаоллаштирди. Бунга Ўзбекистон ҳукумат ташкилотларининг алоҳида эътибори сабаб бўлди. 1934 йил октябрда Халқ Кўмитаси Кенгаши қарори билан корхоналарда рассомларнинг ижодий ишларига кўмаклашиш учун пул маблағлари ажратилди. Шунингдек, Қарорда олдинда турган “Ўзбекистоннинг ўн йиллиги” кўргазмасига аванс ажратиш масаласи кўриб чиқилган. Бу эса ўз натижаларини берди: 1935-1936-йилларда корхоналарда ишловчи рассомлар бригадасининг ташкил топишида ўз ифодасини топди.

1930-йилларнинг иккинчи ярмида Баҳром Хамдамий композиция моҳирлигини ошириб, мавзули картиналарни яратишга киришади. Тошкент рассомчилиқ билим юртида А. Волковнинг шоғирди бўлган Хамдамий устозига тақлид қилишдан узоқ эди. У Волковнинг фойдали маслаҳатларини ўзлаштириб олиб, ўз шахсий йўлини очиб, санъатга кириб келган. 1935-йил кўргазмасида намойиш этилган Хамдамий асарларида Волков жамоасининг қоидалари сезилади, аммо унинг мустақил ижодида инсоннинг психологик ҳолатига, индивидуаллигига қизиқиш уйғонди. Масалан “Бригада - қизил доскада” асари. Бу асарда шакл унча ишончли моделлаштирилмаган, либосдаги бурмалар жуда шартли талқин этилган, бироқ портретчининг моҳирлиги намоён бўлган.

1936-йилда Ў. Тансиқбоев, Б. Хамдамий ва бошқа ёш рассомлар Москва ва Ленинградга ижодий сафарга йўл олишган. Улар бу

⁴¹ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 82 б

шахарлардаги музейларда бўлиб, буюк рассомларнинг ижодий рухлари юксаклигини ҳис этишди, улар томонидан инсонни, табиатни синчиклаб ўрганилганини кўришди ва бу барча рассомларга илҳом бағишлади⁴².

Баҳром Хамдамий рангтасвирчи сифатида ривожланди. “Чойхонадаги оқшом” картинасининг иккинчи, қайта ишланган вариантдан сўнг рассом 1939-йилда “Иш тугалланган” полотносини тугатди. Картина 1940-йилда Республика бадий кўргазмасида кўйилди ва энг яхши иш деб топилди, чунки Ўзбекистон рассомчилигидаги “Халқ ирригация қурилиши” мавзусида ишланган илк асарлардан бири ва энг яхшиси эди. Хамдамийнинг ижоди ривожда бу полотно монументалист рассом сифатидаги ютуғи бўлди.

Картинанинг асосий иштирокчилари – ўзбекистонликлар, янги қурилишлар қаҳрамонлари, улар умумлаштирилган маҳобатли услубда жонли ва аниқ тасвирланган. Кўз ўнгимизда тинч суҳбатлашаётган кишилар гуруҳи йирик планда тақдим этилган. Б. Хамдамий ўзбеклар характеридаги миллий хусусиятларни аъло даражада ҳис қиларди, уларнинг гавда тузилишини, ўзини тутишини, гапиришини, кийим кийишини, дам олишини. Ўз хоҳишлари билан суҳбат қуриб турган кучли, бақувват кўринишдаги канал қурувчилари тоғ этагининг қаттиқ табиати ва ёз ҳавосининг куннинг ярмидаги сиёҳранг тусдаги жимиллаши билан мослашиб кетган. Картинани яратишдан олдин натурадан этюд чизиш каби катта иш амалга оширилган. Бу тоғ этаги табиатининг куннинг ярмидаги ҳолати колоритида, ёруглик сояси ўйинида ва хажмларнинг энергик тарзда ёпишишида кўринади. Хамдамий зарарли ранглардан узоқлашарди. Ёш қурувчиларнинг бронза ранг гавдалари, қари колхозчиларнинг яшил-мовий кийимлари, абхазча қалпоқдаги қурувчининг елкасидаги беқасам чопон, ердаги калта соялар рассом томонидан жуда ишончли ва ранглари бўйича кучли, меъёр ҳисси билан ифодаланган. Шунингдек, манзара ҳам пластик моддий, мувозанатда ва

⁴² Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 89 б

колористик ишончли тарзда акс этирилган – кун ярмидаги жазирамада эриётган бинафшаранг тоғлар, сариқ тупрок чанги билан тўйинган хаво.

1941 йилда Хамдамий Алишер Навоийнинг 500 йиллигига тайёргарлик кўриш учун “Хусрав кўлига асир тушган Фарход” картинасини яратди. Бу ерда рассомнинг ўткир шоирона тасаввури намоён бўлди. У такдим этган сахна эртакка ўхшайди, аммо реал воқеликнинг ишончилиги кўринади. Фарход эртакдаги баҳайбатга ўхшайди. Рассом унинг юз ифодасининг умумий ечимини топади ва худди тошдан ўйилгандек қилиб тасвирлайди. Бу гавдали одам образида реал асос ётади. Фарход Хамдамий талкинида афсона ҳам, руҳ ҳам эмас, балки кондан чиккан одам. Рассом тоғ манзарасини ажойиб ҳис қилган. Тоғ гўёки Алишер Навоий яратган Фарход билан Хусравнинг фалсафий-шоирона мулоқоти учун ҳикоя қилувчи фон вазифасини ўтайди⁴³.

Бахром Хамдамийнинг машҳур истеъдоди тўлақонли тус олмади. Аммо ундан қолган камсонли полотнолар, портретлар, плакатлар, аквареллар, расмлар бўйича рассомнинг қайноқ қалби ва чуқур акли, унда яширинган лирик ва монументалист истеъдоди ҳақида гапириш мумкин.

Шамсирўй Хасанова ўзбек рассомларининг катта авлодига мансуб бўлиб, рангтасвир маҳоратини эгаллаш борасида барча қийинчиликларни ўша йилларда ижод этган бошқа ўзбек рассомлари билан бирга тортган. Шу маънода унинг ижоди ўзига хосдир. Уни бошқалардан ажратиб турувчи жиҳати кўлига мўйқалам тутган биринчи ўзбек аёлидир. Унинг ҳаёти муттасил изланишларда кечган.

Ш.Хасанова 1917 йилда Тошкентда ишчи оиласида дунёга келган. 1924 йилда Зебинисо Бегим номидаги ўрта мактабга кириб, уни 1931 йилда тамомлайди. 1931-32 йилларда Мактабгача таълим билим юртида ўқийди. Ўқиш жараёнида рангтасвирга иштиёқи баландлиги боис, деворий газеталарни безатган. Сўнг, Тошкентдаги Бадий билим юртида ва Ўзбекистон рассомлари уюшмаси қошидаги малака ошириш

⁴³ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 92 б

студиясида ўқиган. 1941 йилдан то умрининг охирига қадар Ўзбекистон Санъат музейида фаолият юритган. Музей Ш.Хасанованинг бадиий билимини янада тўлдириб, экскурсоводликдан то музей директориғача бўлган йўлни очиб берди.

Маълумки, 1940 йилларда Ўзбекистонда Алишер Навоий юбилейини ўтказишга тайёргарлик, сўнг эса Иккинчи жаҳон уруши бошланганди. Ўзбек халқининг қахрамонлик ўтмиши мавзусини куйлаш баробарида Ш.Хасановани ўтмишдаги машҳур ўзбек шоира, ёзувчи, мусиқачилари образини яратишга олиб келди. Ш.Хасанова бу образларни Шарқ миниатюраси анъаналари, мўйқалам суртмалари кенглиги ва характер индивидуаллиги билан бойитган ҳолда яратди.

Тарих тажрибаси шуни кўрсатадики, классик асарлар ўз даври ҳаёти мазмунига жавоб беради ва шу сабабли умуминсоний аҳамиятга эга. Бундан келиб чиқадики, ҳозирги ўзбек санъати олдинги давр санъат тили ва образларини такрорлагани билан миллий санъат анъаналарига содиқ бўлибгина қолмай, балки бугунги кунга келиб эришилган моддий, маънавий-ижтимоий тараққиёт даражасида ўзбек халқининг ҳаёти мазмунига жавоб бериши билан содиқ бўлиб қолади.

Шарқнинг эски санъат шакллари худди Ғарбнинг классик шакллари каби йўқ қилинмайди. Улар кетиб бошқа, янги кун эҳтиёжини қондирадиган шаклларга жой бўшатади. Албатта Шарқ миниатюраси ва халқ амалий санъати мероси нафақат тарихий аҳамиятга эга. Санъатимизга ўтган даврнинг умуминсоний ғоялари қадрли, у ўзига миллий бадиий донишманд хазинасидан емак топади. Ўзбекистон рассомлари анъаналар билан тарбияланган шаклнинг миллий ҳис-туйғуси билан мағрурланадилар.

II.2. Илк маҳаллий рассомлар ижодининг ривожини

Рассомлар ўзларигача санъатда ҳукмрон бўлган ҳолатлар, кишилар онгига сингиб кетган тенденциялар ва принципларга қарама-қарши бориб, ўз ички эҳтиросларига таяниб, оламни ўзлари ҳис қилган кўринишда, ҳолатда ифодалашга интилувчи ижодкорлардир. Улар ўз ички сезгиларини тасвирлашда ташки тўсиқлар сари шиддат билан боровчи, кишилар кўникмасини алгов-далгов қилувчи рассомлар сирасига қирадилар. Бундай новатор исёнчи мўйқалам соҳиблари ўз принципларини амалга оширишда ҳеч нарсадан тап тортмайдиган, сезгилари ва ҳиссиётларини хоҳлаган тарзда ва кўринишда ифода этишга интиладиган ижодкорлар ҳар бир даврда бўлган. Модернист рассомларга ҳос қаҳрамонона шашт билан оламга кириш, ўз ички сезгилари, ҳиссиёт оламини юзага чиқариш йўлида кескин ҳаракат қиладиган ижодкорлар тасвирий оламда очилмаган кўриқ йўналишида фаолият кўрсатадилар.

Ўзбекистонга келгач, П.Беньковнинг “ижод булоғи” очилди. Шарқ таровати 1928 йили Хива шаҳридаги қисқа вақт ижодий изланишларидан бошлаб рассомни ўртаб, унинг ўй-фикрини ларзага келтирди, қалбида мудраб ётган ҳис-туйғуларини алангалатиб юборди; фикрлаш дунёси кўзгалиб, кўнглига яқин мотивлар, ижодий ишлаш услуби, кўникмасига мос муҳит, образлар бутун атрофини ўраб олганини кўриб, ҳайратга келди. Очiq ҳавода, табиат қўйнидаги образлар, типажлар, ўрта асрларга оид муҳит, чарақлаб турган қуёш остидаги тайёр сюжетни кўриб рассомнинг илҳоми қайнади. Ушбу қалб ҳароратини у матога туширишга шошилади. Хива бозорлари рассомнинг дастлабки асарлари объектига айланганлиги бежиз эмас. Бетакрор, рангларга бой образлар, у ердаги одамлар кийимидаги, руҳиятидаги гўзаллик, этнографик хусусиятлар ва ҳислатлар рассом қалбини эгаллади. Ярим аср яшаб, Европани айланиб, Петербургда ўқиб, Қозон бадиий билим юртида 20 йил ишлаган рассом бундай ижодини жўш урдирадиган, фикран ва зикран қалбига озуқа

берадиган ўлкани илк бор учратганини Беньков қайта-қайта таъкидлайди. Шунинг учун ҳам у Ўзбекистондаги сал кам йигирма йиллик ижодий фаолияти давомида номини абадий улуғлайдиган асарлар яратиб, бутун бир Самарканд бадиий билим юртига асос солиб, кўпгина истеъдодли ижодкорларни тарбиялаб вояга етказди.

Рассомнинг маънавий дунёсини, шахсиятини белгиловчи яна бир муҳим жиҳат шуки, у табиатан маърифатпарвар инсон эди. Унда руҳий эркинликка интилиш кучли бўлган. Шунинг учун у ҳаётнинг майда икир-чикирларидан йироқ, ҳаёт-мамотини санъатга бахшида этган бу рассом камсукум, зукко, ўта маданиятли бўлгани учун ҳам атрофида дўстлари-яқинлари кўп бўлган. Айниқса, шогирдлари А.Розиков, Р.Темуров, ҳамкасби З.Ковалевская кундалик ташвишларида унинг яқин ёрдамчилари эдилар. Ўлкамизга биринчи бўлиб ранг борасида импрессионизм эришган ютуқларни ва бевосита ҳаёт билан тўқнашувдан ҳосил бўлган илк таассуротларини уйғун тасвирлаш хусусиятини олиб келди. Шу жиҳатдан П.Беньковни Ўзбекистон тасвирий санъатининг шаклланиши ва ёрқин йўлга тушиб олишини жадаллаштиришга улкан ҳисса қўшган санъаткор дейишга барча асослар бор. Халқ ҳаётининг икир-чикирларига тобора теранроқ кириб бориши, тушуниши ижодининг келгуси авлодлар олдидаги қийматини оширди. Юқоридаги Хива туркумидан ташқари, “Бухородаги ёпиқ бозор” (1929), “Амир амалдори” (1929), “Пиёла тутган тожик киши” (1928), “Лаби ховуз” мавзусидаги туркум асарлари, “Шарқ кўчаси” (1929) “Хивалик қиз” (1931) шу туркумдаги изланишларининг якунидир. Чунки бу даврда бутун санъатни бир қолипга солган соцреализм ҳали ўз кучини тўла намоён этиб улгурмаган, рассомлар ижодий эркинлиги барҳам топмаганди. Рассомлар бу даврда ўз ижодий имкониятларидан келиб чиқиб, кўнглига яқин мотивлар, ижодига мос ҳаётий кўринишларни иложи борида англаган ҳолда эркин ифода этишга интилишарди.

1928-йили АХРРнинг Тошкент филиали ижодий кучларни маълум йўналишга қаратишга, муайян белгиланган мавзу бўйича асарлар яратишга бурмоқчи бўлди, лекин бу тадбирнинг таъсири ўлкада қарийб сезилмайди. П.Беньков Ўзбекистонга шу гуруҳ орқали юборилди: чунки унинг ижоди кўп жиҳатдан мазкур йўналиш ғояларига тўғри келарди. Рассомнинг ўлкадаги ижодий изланишлари шу даражада жонланиб кетдики, унинг илгариги ишлаш меъёри кескин ўзгарди. Беньковнинг шу пайтга қадар қарийб ҳаракатсиз ётган инстинктив ички ижодий салоҳияти ҳаракатга келганди. АХРР дастуридаги рассомлар кучини бир жойга тўплаш, революцион воқелик олиб кирган ҳаётий лавҳаларга улар эътиборини қаратиш каби хусусиятлар ишларида сезилмайди. Марказдаги ўзгаришларнинг узоқ ўлкага зудлик билан етиб келиши мураккаб эди. Бундан ташқари, қадимий ҳаёт таъсирини бирданига йўқотиб бўлмасди. Шунингдек, илк бор мазкур ўлкага тушиб қолган рассомнинг бу қадимий ҳаёт тасвири, унинг таровати ва жозибасига берилиб кетиши табиий эди.

Шарққа хос бу хусусиятлар рассом фикр кўламини қамраб олганлиги, мусаввир бу ҳиссиётнинг қаттиқ таъсирида эканлигини унинг асарлари мотивида сезилиб туради. Бу табиий ҳол. АХРР берган кўрсатма ўз йўлига – ҳаётий ҳақиқат ўз йўлига. Рассом қалби буюрган, ўзини ижодга ундаган мотивларни тасвирлади, кўнглига яқин кўринишларни матога туширди.

П. Беньков ва З. Ковалевскаянинг шогирди Лутфулла Абдуллаев урушнинг биринчи йилида “Армиядаги видолашув” картинасини яратди. Ҳарбийдаги отанинг оиласи билан хайрлашуви акс этган. Рассом бу асарга турмушдаги икир-чикирларни юмор тарзида олиб кирган (шлем-буденовкани кийиб турган бола). Уруш йилларида Л. Абдуллаев катта мавзули композицияларни яратди, замонавий оқимдан олинган характерда ва ҳаётдан олган кузатувларда ғалаба учун меҳнат мавзуси, давр руҳи кундалик типик сахналарда ифодаланади.

Л. Абдуллаевнинг “Шимолий-Тошкент каналидаги таргиботчи” асари (1942) бу - рассомнинг каналга бориб келгани хулосаси. У бу ерда халқнинг хаёти ва қахрамонона меҳнати билан танишади, ирригация курувчилари характери билан танишади. Бу композициянинг гоёвий мазмуни фронт ва фронт ортининг яхлитлигида. Қахрамон-аскар Қўчқор Турдиев ҳақида гапириб бераётган таргиботчи атрофида канал курувчилари тўпланган. Рассом турли характерли кишиларни учраштирган, улар қизиқиш билан ташвиқотни тинглашяпти. Айниқса таргиботчи ёнида турган курувчи паст бўйли, кенг юзли, кулимсираб нутқни маъқуллаб турибди. Кўринишнинг ва гуруҳларнинг турли хиллиги композицияга ишончни ва хаётга боғлиқликни билдиради. Чизишнинг янги услуби картинанинг бошқа жиҳатини ҳосил қилади. Рассом бу ерда рангнинг оқартирилганини енгиб ўтади. “Каналдаги таргиботчи” асарида колористик гамма бутун-илик, охра, фиалка рангларда. Бу Л. Абдуллаевнинг биринчи ҳақиқий етук мавзули картинаси. Унинг аҳамияти айниқса рассомнинг 1964 йилда бўлган шахсий кўргазмасида белгиланди, у ўз композицияси, ёрқин характери, янгилиги, ранглар ечимининг бутунлиги билан ажралиб туради.

Беньков мактаби Москва бадиий билим юрти билан бирга 1937- йилда Москвада бўлиб ўтган бадиий билим юртлари конкурсидан биринчи ўринни олди. Л. Абдуллаевнинг “Ёш шоирникида меҳмонда” картинаси (1939) унинг сюжетли-мавзули рангасвирчи усталигини, кўпфигурали композицияни ярата олишини, натурани ўрганиб чуқур портрет хусусиятларини яратишини кўрсатиб берди. Картинада камчиликлар ҳам бор эди. Шунга қарамай Абдуллаевнинг ижодий ривожидан ва ўша давр Ўзбекистон рангасвир жанрида бу полотно янги ва соф сўз эди. Ўзбекистон рассомчилигига ўз ижодий услубига ва дунёга ўз шахсий назари билан боқадиган ёш уста кириб келди⁴⁴.

⁴⁴ Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М. 93 б

У ҳар доим ўз шоғирдларига техникумни тамомлаш - бу ҳали ҳаммаси эмаслиги, ҳали Ленинград Бадиий Академиясига бориб ўқиш кераклигини уқтирарди.

У киши айтган нарсаларни эсан чиқариш мумкин эмас. Мен Самарқандда ўқиганимда рангга жуда қизиқардим, менимча ранг бу рангтасвирда энг муҳими эди. Ва унинг турли кўринишида катта истеъдод ва олий иқтидор ётарди. Бир марта мен этюд чиздим ва олд планда куёш нури тушиб турган девор турарди, мени ўйлашимча бу ерда бир нечта ранг бўлиши керак эди: мовий, куёшранг ва сарғиш. Бу ранглар ҳақиқатда йўқ эди, аммо мен уларни пайдо қила бошладим. Шу пайт Павел Петрович ёнимга келиб битта сўз айтди: “Донолик қилманг” ва бу адашганимни тушунишим учун етарли эди. Худди шундай сўзни мен яна бир бор орадан бир неча йил ўтиб улардан эшитдим, улар Роберт Рождественский билан меникида меҳмонда эдилар, мен Москвага ўқишга кетишимдан олдин. “Оддий чизинг - оқни оқ, қорани қора қилиб” деб уқтирганлар. Буюк француз рассоми Роден ёш рассомларга тахминан шундай деган: “Энг қийини ва энг баланди – бу чизиш, ёзиш, оддий ва табиий ифодалаш”. 1934 йилда биз Ургутга амалиётга борганимизни ҳеч қачон унутмайман. Бу йили 4-босқичларнинг битирув йили эди. Бир неча ўқувчилар Павел Петрович атрофида ўтириб, у билан санъат ҳақида суҳбат қуришарди. Устоз чека туриб, гугуртни кўлига олди ва шундай деди: Мана гугурт, у қандай бўлса, шундай чизинг ва мен сизнинг кўлингизни сиқаман. Кейин кўшиб қўйди: “Чизманг”. Ҳаммамиз хайрон қолдик, ишни охирига етказётганлар аҳволини кўрсангиз эди. Шу маълум бўлдики, улар нафақат битта картинани, балки битта гугуртни ҳам чиза олишмайди. Бу воқеа хотирамга чуқур ўрнашди, мен бу воқеани рассомнинг моддий ҳис-туйғуси етишмаган қандайдир картинани кўрсам тез-тез эслайман.

П. П. Беньков механик тасвир ва ҳис-туйғусиз нусха кўчиришга қарши эди. Унинг исталган картинасини олсак қанча муҳаббатни, туйғуни,

дидни кўрамиз. “Узум териш” картинасига эътибор қилинг. Бундай кенг, ифодали бўёқлар учун қандай катта темперамент талаб этилади. У шундай моҳирлик билан рангни олади. У ёруғлик кучини ранг билан бирга уйғунлаштиради, натижада полотно жонли кўринишга келади. Мўйқаламнинг ҳар бир бориб келиши жонли, у ҳаводан нафас олади. Унинг асарларига қараб туриб, рассом томирларида қандай қон оққанини, юраги қандай урганини, асар устида ишлаганида қандай завқланганини тушунмаслик мумкин эмас.

Мен шунга ишонаманки, биз тириклигида тез-тез уни эсдан чиқариб қўйганимизга қарамай, П. П. Беньковнинг номи Ўзбекистон тасвирий санъати тарихига қиради, ўзбек халқи санъати ва маданияти вакиллари томонидан ташаккурлар айтилади⁴⁵.

П. П. Беньковнинг Самарқандда яшаб ижод қилгани унда бутун гўзалликка, ёрқинликка муҳаббатни уйғотди. Павел Петрович Ўзбекистон табиатни, қуёшли ўлкамизни янада кўпроқ севишга ўргатди, чунки унинг ўзи уларни чексиз яхши кўрарди. Ўзбекистоннинг ёш рассомлари, тасвирий санъатнинг илк қалдирғочлари учун Беньковнинг айнан шу ердалиги, бизга устозлик қилиши, бизда санъатга меҳр уйғотгани ҳақиқий бахт эди. Ундаги кўрган нарсасини дарров илғаб олиш иқтидори ички қалби оҳанги билан уйғунлашиб кетган, шунинг учун унинг мўйқалами остидан ёрқин рангли манзаралар, ажойиб картиналар моҳирлик билан ишланган портретлар чиқди. Унинг шогирдлари унга ўхшатиб чизишни ҳаракат қилишган ва бу табиий. Шу масала бўйича Беньковга таъна қилганларга мен шуни айтаман: “Шогирд ўз устозига ўхшатмасдан ишлашини сиз қачон ва қаерда кўрдингиз. Бошланғич таълим олаётган ёшлар ўз педагоги услубида ёзув техникасида, ва ҳатто ўзини тутишида устозига ўхшатмаслигини қаерда кўрдингиз. Шогирд ўрганаркан, ўз устозига ўхшаб ишлаши табиий ҳол. Ўқишдан сўнг эса ҳар бири ўз йўлини топиб кетади”.

⁴⁵ Жажда прекрасного // Воспоминания, статьи, выступления. - Т. 1994. 129 б. Абдулхақ Абдуллаев.

Биз, унинг шогирдлари кенг, темпераментли ва бирмунча этюдли ёзувига ўхшатишга ҳаракат қилганмиз. Асос, реализм ҳосили бизда, чунки Беньков бизни унга йўналтирди. У бизни буюмни умумий қабул қилишга, кўз олдимиздагини битта қарашда илгаб олишга ўргатди⁴⁶.

А.Волковдек ички иродаси кучли, ижодий принципи қатъий шахслар ҳам даврнинг темир талаби асосида бўғилиб, ўз ижодий йўналишларини кескин буришга мажбур бўладилар.

Шунга қарамай, рассомнинг ижодий қобилияти, воқеликни акс эттиришда жанр ва композиция хусусиятларини чуқур эгаллаганлиги ҳам яққол кўзга ташланиб турарди. Чунончи, рассом “Беданани тинглашяпти” (1926), “Анорли чойхона” (1924), “Чойхонада” (1928), “Пахта терими” (1931), “Мева сотиш” (1927), “Чилимқашлар” (1921) асарларида композицияни зич ҳолатда мато юзасига лавҳали жойлаштириб, ҳиссиётларга тўла алоҳида бир дунё яратади. Шу рангин олам фониди айрим образлар ва характерлар, воқеага мансуб бўлган предметлар, асар мазмунидан келиб чиқувчи ҳаётий натюрмортлар, воқеа содир бўлаётган муҳит характерига монанд мазмун ифода этувчи ҳолат яратади.

Рассом гоёсини юзага чиқаришда ранг, унинг тўйинган жўшқин ҳарорати муҳим роль ўйнайди. А.Волковнинг бу борадаги изланишлари, айниқса, “Нашавандлар” асарида яққол кўринади. “Чойхонада”, “Беданани тинглашяпти” асарларида эса ижодкор бу борадаги изланишларни давом эттиради, энди декоративлик аломатлари янада кучаяди, иссиқ ва совуқ ранглар нисбати кескинлашиб, жозибадор ҳиссиёт дунёга келади. Мусаввир асар мазмунидан келиб чиқувчи предметлар тасвирини кескин характерлаб, ранг борасида яна ҳам дадил тажрибалар олиб боради. Мазкур хусусият “Анорли чойхона” асарида янада бўртиб кўринади.

Автопортретида у ўзини ўрганмайди, балки ижодий шахс эканини тасдиқлайди. Рассомнинг дунёга қарashi очик ва орзулар қанотидаги

⁴⁶ Абдулҳақ Абдуллаев. Жажда прекрасного // Воспоминания, статьи, выступления. - Т. 1994. 126 б.

шоир каби, келажакка пардани очишга уринади. Кўзларида-диққат, яширинган оғриқ, кайсарлик. Кенг мўйқаламни ушлаб турган кўллар худди қурол ушлаб тургандек. Кўз ўнгимизда жасур, ишга кўмилган, ўзини тутиб олган, ижодга шўнғиган одам. А. Волков автопортетида ўз кўринишини кўчирмайди. У кўзга кўринмас картинани яратади ва бу жуда муҳим, у ушбу одамнинг таассуротини, диққатини, бутун фикрини тортиб олди. Балки унда бутун ижодий йўли, бошидан кечирганлари, ўз-ўзи билан қолиши учун қаттиқ тургани акс эттирилган. Автопортрет ранги тилларанг, кўнғирранг-яшимтир, босиқ. Бажарилиш услубига келсак рассом шаклни чегаралаб турувчи йирик бўёқ чаплашни ёқтирган. Юзи синчиклаб моделлаштирилган. Бошқа барчаси умумлаштирилиб кенг мўйқаламда ишланган.

Бу каби ижодий изланиш жараёнида рассом руҳияти бирмунча ўзгариб, илгариги ижодий жадаллик, дадил тажрибалар ўрнига, тасвирга эътиборни бирмунча ошириб, тасвирланган муҳитни аниқлаштирувчи барча ҳаётини унсурлар орқали воқеани батафсилроқ ҳикоя қилишга интилиш устуворликни эгаллайди. Рассом, умуман, ишлаш услуби, асар яратиш жараёнига кўра этюд ишлаш, эскиз ишлаш тизимидан йироқ туради. Ҳаётни кузатиб, қалбига сингдириб, шу ҳаётини кузатишларини кейинчалик натурадан тамоман холи равишда, ҳаёлан яратишга киришади.

А.Волковга кескин руҳий кайфият ва характерида хос жўшқинлик, темперамент, кескин хатти-ҳаракатлар ва бўёқ ишлатишларда тасвир объектини ёрқин ифода этиш услуби хос бўлса, П.Беньковда мувозанат сақланган, меъёр жойида, мулоҳазали ва босиқ ижодий характер мавжуд; умуман, ижодкорнинг ички дунёсига хос хусусият, жиҳатлар унинг композицион асар яратиш услуби ва образлари ҳароратида сезилиб туради. Қолган компонентлар шу хусусиятни гоҳ кучайтириб, гоҳ сусайтириб беришга хизмат қилади. П.Беньков тайёргарлик жараёнисиз, тўғридан-тўғри объектнинг ўзидан ишлаган. Ана шундай мулоқот

жараёнида рассом композицияга халақит берувчи иккинчи даражали деталларни тушириб қолдириб, унинг мазмунини юзага чиқарувчи персонажлар ва уларнинг руҳиятини биринчи планга олиб чиқади. Композициянинг ранг жиҳатидан тузилишини ҳам шу усулда ҳал қилади.

А.Волков 1920-йиллардаги изланишларида Шарқ турмуш тарзига ва унинг тароватига бутун вужуди билан шўнғиб кетган. Паст уйлар, уларнинг ритмик изчилликда жойланиши, воқеа иштирокчиларнинг кенг панорамаси тўйинган ранглар воситасида ифода этилади. Асарда бутун бир яхлитликда шарқона ҳаёт кўриниши жонланади. “Фарғона қишлоғи” 1926й каби шу туркумдаги композицияларида у бутун мато юзаси бўйлаб, жонли, қайтарилмас, жўшқин ҳаёт тарзини акс эттирган. Уларда кундалик тирикчилик ташвиши билан юрган одамларнинг образли қиёфалари жонлантирилган. Уфқ мато ҳошиясидан ташқарига чиқариб юборилиши орқали кўп планли тасвирлар томошабинга яқинроқ олиб келинган ва шу услуб билан халқ ҳаётининг кенг панорамасини кўрсатишга эришилган. Асарнинг барча қисмларида ранг экспрессив, таъсирчан ҳолатни ифода этади. Шу рангин оламнинг жўшқинлиги, жозибаси бутун асар ички тузилишининг тўлақонли ва ҳароратли бўлишини таъминлаган. Тасвирдаги воқеаларнинг ҳар бир бўлаги ўзига хос сюжет чизиғига эга бўлса-да, уларнинг ҳаммаси яхлит равишда тасвир объектининг умумий тароватини, панорамасини гавдалантиради. А.Волков асарларида атрибутлар маълум бир руҳ асосида танланган. Масалан, “Чойхона қошидаги карвон” (1927), “Ўзбек байрами” (1926-27) (ДСМ) асарларида анъанавий турмуш унсурлари услублаштирилган тарзда асар мазмунини ёритишга бўйсундирилган. Хусусан, биринчи асарда унинг умумий характерли ҳолатлари, туякашларнинг чой ичиб хордиқ чиқариши нафосат ва ритмик жўшқинлик билан ишланган.

Ушбу йиллар ўлкамизда миллий рассомлар ижод қила бошлагани билан характерлидир. Ў.Тансиқбоев, А.Сиддикийнинг дастлабки композицион суратлари фикримизнинг далили бўла олади. А.Сиддикий

“Тўй” (1932) асарида санамнавислик санъатидан таъсирланиб (рассом 1927-28-йиллари Москвада ўқиган), матони сюжетлар бўйича аниқ бўлақларга бўлиб, тўй маросимини алоҳида мотивлар ёрдамида ифодали жонлантирган бўлса, Ў.Тансиқбоев “Тошкенбоев портрети”да В.Серовнинг “Қуёш тигидаги киз” асаридан таъсирланганлиги, ундан маънавий озиқ олганлиги сезилиб туради. Бу асарларда маҳаллий рассомлар секин-аста мустақил ижодий йўлга кадам қўяётганлиги кўзга ташланади. Уларнинг рус тасвирий санъати анъаналарига суянган ҳолда ўлкага хос характерли лавҳаларни таъсирчан композицион услубда, ранг жиҳатидан жўшқин ҳолатларда ифода этганлари ижобий самара ҳисобланади.

Ўрол Тансиқбоев кучли ҳиссиёт эгаси, доимо янги-янги ижодий чўққиларни эгаллашда толмас курашчи, эҳтиросли қалбга эга инсон эди. Унинг “Қишлоқ чеккаси” (1931), “Олтин куз” (1931), “Кўл бўйида” (1932) (Ў.Тансиқбоев уй-музейи) каби асарларида ранг борасидаги изланишлари, фантастик руҳий оламни ўзига хос ифода этиш услуби, рангларнинг ниҳоятда бой нюансларидан ақл бовар қилмас сеҳрли дунё, руҳий олам ярата олиши намоён бўлди. Рангларни бу даражада кескин кўра билиш ва жўшқин ифода этиш, қалб тубидан отилиб чиқаётган туйгуларни айнан шу йўналишда ёрқин, жозибали жонлантириш ижодкорнинг тўлқинланишидан далолатдир. Кенг қалби, қайноқ вужуди, ички руҳий галаёнларининг ҳаракатга келиши рассом изланишларида тўлалигича намоён бўлади. Ижодкорнинг қалб тубидаги туйгулари ранглар қуюнида юзага чиқади ва мавжланади.

Жонли воқелик тасвирини қамраб олиш кўлами тобора кенгаяётгани, рассомлар кишилар ҳаётида, фикрлаш оламида кечаётган турланишларни турфа хил композицион усуллар воситасида қамраб олаётгани, ифодавий воситаларнинг кўлами тобора кенгайиб, изланишларда янгидан-янги ижодий самарадорлик кўринаётгани сезилиб туради. Муҳими шундаки, ранг борасида кечаётган изланишлар,

рассомлар ҳаёт ўзгаришларини тобора чуқурроқ илғаб олаётганлиги улар ижодида яққол кўзга ташланади. Асосийси, бу давр ижодий имконияти кучли санъаткорлар сафи кенгайиб бораётганлиги билан характерли. А.Волков ва О.Татевосян сафига Усто Мўмин (А.Николаев), П.Беньков ва Е.Кашина, М.Курзин ва Н.Карахан, Ў.Тансиқбоев ва А.Сиддикий каби ижодий ва ҳаётий поғоналарни босиб ўтган, ифодавий услуб ва ранг жиҳатдан катта ижодий имкониятга эга бўлган рассомлар кўшилиб, улар ижодиётнинг ойдин йўлига чиқаётганди.

Шу нарса аён бўладики, композицион турли-туманлик маънавий ҳаётнинг кенг қатламларини камраб олаётганди. Шунингдек, рассомлар ўз қалбига яқин, ижодий потенциалига мос ҳаёт кўринишларидан аста-секин давр талабига оид материалларга кўл ураётганлиги ҳам кўринади, чунки бундай мавзуларда ташқи жўшқинлик, образ ва тасвир муҳити яхлит кўринади. Натижада бадиий мезон бирмунча сусаяди. Шу жиҳатдан Н.Караханнинг “Ташвикотчи - батрак” (И.Савицкий номидаги ДСМ), П.Беньковнинг “Қизил чойхона” асарлари характерлидир.

Бу асарларда бадиий ифодалилиқ, ранг жиҳатидан жўшқин тажриба ва изланишлар сусайган ҳолда, воқеа сюжети, ташқи аломатлар биринчи ўринга чиқиб қолган. “Бу, албатта, 1920-йилларда рус санъатида кечаётган жараёнлар таъсиридир. Рассомлар ўзининг ижодий илғаб олиш кучига, принципига хилоф равишда ишлаганда шу хусусият юз беради. Иккинчи томондан, барча йўналишлар ва талантиларни ижодий индивидуалликка чалғитувчи социалистик реализм аломатлари бадиий ижодиётнинг барча соҳаларига илдиз отаётганди”. Ўша даврда, айниқса, чойхоналар бир талай рассомларнинг ижод манбаига айланганди. Бу табиий ҳол эди: турмушдаги ўзгаришлар, ҳаётга кириб келаётган янгиликлар кўпинча чойхонада, бир пиёла чой устида муҳокама қилинар, дунё ва кундалиқ воқеалар ҳақида бамайлихотир суҳбат бўларди. Кишилар ушбу маконга янгилик эшитиш учун шошилардилар. П.Беньковнинг “Қизил чойхона” (1929), М.Курзиннинг “Қизил чойхона”

(1929), А.Волковнинг “Олов ранг чойхона” (1926) ва бошқа кўплаб асарларда ҳам шу хусусиятларни англаш мумкин. Рассомлар чойхонанинг тарғибот-ташвиқот жихозлари билан безатилган кўринишини тасвирлайди. Асарлар рангларга бой, жўшқин колоритли. АХРР дастурига тўла монанд равишда ҳар бир детал ва аксессуарлар, чойхона ичкарасида давра куриб ўтирган кишилар, чойхонанинг жозибадор безатилганлиги каби хусусиятлар орқали рассомлар ҳаётдаги ўзгариш, кишилар рухиятидаги жонланишни кўрсатганлар. Шахмат ўйнаб ўтирганлар, ҳангома қилаётганлар, нима ҳақидадир ҳаяжонли суҳбат кураётган давра аҳли ва хоказолар ҳаётнинг жўшқинлигини акс эттириб туради.

1930-йилларда ўзбек тасвирий санъатининг илк миллий рассомлари қаторида ижод қилган рассомлардан яна бири Баҳром Ҳамдамийдир. 32 йилгина яшаган Ҳамдамий қисқа, лекин меҳнат ва ижодга тўла ҳаёт кечирган. У илк таълимни киноплакатлардан нусха кўчиришдан бошлади. Кейинчалик рассомликка қизиқиши ортиб, Усто Мўмин, В.Рождественский, С.Мальтлардан ўргана бошлади. 1932–1934-йилларда бадий таълимни Тошкент ўқув ишлаб-чиқариш устахоналарида олди. 1934 йилда эса Тошкент бадий техникумининг 4-курсига қабул қилинди. У А.Волков, М.Курзин, О.Татевосянлар қўлида рангтасвир сирларидан сабоқ олди. рус реализми анъаналарида бир қатор сюжетли тематик асарлар яратди.

Б.Ҳамдамий ижодида портрет санъатининг илк шаклланиш босқичини кўришимиз мумкин. Аксарият портретларида тасвирланувчиларнинг кўкракка қадар қисми гавдаланган. Рассом ўз портретларида фақат кишининг юз қисмини тасвирлади, зеро у ҳали бўй-баст, атроф-муҳит билан ифодалаб бериш маҳорати даражасига кўтарилмаган эди. Баҳром Ҳамдамий гарчи ўзининг авангард концепцияларини шакллантирган рассомлар қўлида таҳсил олган бўлса-

да, содда, аммо тасвирий воситаларга бой реализм йўлидан борди. Тасвирий бадиий воситалар ёрдамида дадил изланишлар қилмади.

Рассом ижодида портрет асарларини яратиш жараёнида инсоннинг психологик ҳолатига, унинг индивидуал хислатларига алоҳида қизиқиш билан қарайди. Ўзбек кишиси, унинг характери, ўзига хослигини чуқур хис қилган ҳолда, уларнинг реал психологик талқиндаги қиёфаларини ишлади. Ҳар бир рассом ўз ижод йўли давомида шубҳасиз автопортретга қўл уради. Рассом автопортретда бадиий ютуқларини, ижодий изланиш давомида эришган топилмаларини ва янги ифодавий воситаларини муҳрлашга ҳаракат қилади. Шунингдек ижодкор автопортретда ички рухиятини, унда кечаётган ўй-фикрларини, ўз дунёқарашини, қалбидан ўтказаётган кечинмаларини очиб беради. Табиийки, автопортретни рассом қалбининг кўзгуси деб аташ мумкин. Шу жумладан, рассомнинг автопортретлари мажмуи доимо санъат ихлосмандлари назарида қизиқарли манзара касб этади. Баъзи рассомлар камдан-кам автопортретга қўл урсалар, баъзилари эса ижодларининг аксарият қисмини автопортрет орқали намойиш этадилар.

Рассом 1932–33-йилларда яратган “Автопортрет”идаёқ портрет жанрига эътибори намоён бўлган эди. Этник қиёфа, характерни, шарқона романтикани, лирикани портретларга жо этган рус рассомларидан фарқли равишда Б.Ҳамдамий ўз асарларига иссиқ қалб ҳароратини, юз ифодасидан кўриниб турувчи интеллектуал онг даражасини, психологик кайфиятни муҳрлашга ҳаракат қилган. 30-йилларнинг охирларида яратган. “Чойхонада оқшом” (1936), “Мўйсафид портрети” (1936), “Комсомол қиз Муҳитдинова”, “Шоир Мустариб” (1940) каби асарлари (ДСМ) шулар жумласидандир. Тасвирланувчиларнинг ҳар бирида рассом ўзига яқин ва таниш фазилатларни – характернинг барқарорлигини, маънавий юксакликни кўрди. Рассомнинг қатор асарлари 1935–41-йилларга мансубдир. Б.Ҳамдамийнинг барча асарларида миллий

характерни очиб беришга интилиш, ўзининг рангтасвирона бадий тилини, шахсий ифода услубини излаш сезилиб туради.

Баҳром Ҳамдамий доимо кўнглига якин, руҳий ва маънавий қувватга бой кишиларни тасвирлашни хуш кўрган. “Мўйсафид портрети” (1938), “Автопортрет” (1938), “Шоир Мустариб” (1940-1941) портретларида Б.Ҳамдамийнинг портретчи сифатидаги маҳорати бор бўйи билан кўринади. “Шоир Мустариб” портретида рассом бувасининг сиймосини илк бора қаламда ишлаган. Б.Ҳамдамий ҳали бақувват, сергайрат қариянинг китоб мутолаа қилаётган чогидаги нуроний қиёфасини жонли штрихларда жуда ифодали бера олган. 1940–1941-йилларда яратилган Мустарибнинг портретида халқ донолигини ўзининг сиймосида мужассамлаштирган, машаққатли кечган умрнинг излари чехрасида муҳрланган шоирнинг мўйсафид қиёфаси гавдаланади. Рангларнинг жонли, ҳаракатга тўла бетартиблик билан берилиши, рассомнинг колоритни ва шакл пластикасини чуқур ҳис этиши натижасида ифодавий таъсирчан портрет вужудга келган.

Рассомнинг “Автопортрет”ида ёш, ижодкорлик фаолиятини энди бошлаётган, санъат оламига ўзгача нигоҳ билан қараётган, дўппи кийиб олган ўзбек кишиси гавдаланади. Б.Ҳамдамий бу асарга психологик ва эмоционал таъсирчанлик бермаган, янги тасвирий воситалар киритмаган бўлса ҳам у ўзининг услуби, реалистик мактаб анъаналари ва колористик жиҳатлари билан муҳим аҳамиятга эгадир. Рассом “Автопортрет”ида айнан этнографик чизгиларга, халқи орасидан чиққан маҳаллий ижодкор эканлигига алоҳида ургу бериб ўтган.

Рассомнинг 1939 йилга мансуб “Ёш рассомлар” (“Изо кадры”) (ДСМ) номли гуруҳли портретида энди шаклланиб келаётган рассомлар гуруҳини ифодалаган. Реал қаҳрамонларнинг жамоа образини очишда рассом жанрли ёндашувни қўллаган. Унинг барча персонажларига чуқур индивидуаллаштирилган характер берилган бўлиб, улар руҳнинг соф ва тозаллигини, ҳаётга нисбатан ишончли назар ва дўстона муносабатини

ифодаловчи ягона образни ташкил этадилар. Б.Ҳамдамий ёш рассомларнинг шу каби типик чизгиларини очиб беришни асарнинг ифодавий рангтасвир қурилмасига юклайди. “Ёш рассомлар” асари эркин ва аниқ жойлаштирилиб, кенг мўйқалам билан чизилган ва соф, ёркин колорит орқали ифодавийлиги кучайтирилган.

Б.Ҳамдамийнинг асарларида унинг нақадар миллий характери аниқ ва чуқур ҳис этиши, образларидаги мураккаблик ва кўп қирралиликни намойиш этиш учун ифодавий воситаларга эътибор қаратиши, ўзининг бадиий ғоясини амалга ошириш учун ўз йўлини, ўз усулини қидиришининг гувоҳи бўлишимиз мумкин. Шунингдек, миллий тасвирий санъатимизнинг шаклланишида ўз ҳиссаларини қўшган рассомлар С.Абдуллаев, М.Набиев, В.Одилов, С.Мухамедов, Р.Аҳмедовлар бевосита Б.Ҳамдамий қўлида таълим олиб ундан тасвирий санъат асосларини ўрганганлар.

Ш.Хасанова Ўзбекистон санъати тарихида Шарқ шоирларига бағишланган портрет асарлари билан ўчмас из қолдирди. У Зебинисо, Нодира, Увайсий, Мутриба каби шоиралар сиймосини тасвирлаб берди. Уларнинг қиёфасида меҳр ва илхом ҳислари сезилиб туради. Рассом учун ўз қалбига яқин Шарқ аёлларининг маънавий эркинлиги, уларнинг ижод билан шуғуллана олиши муҳим ҳисобланарди. У фақат Шарқ миниатюра санъатини эмас, балки тарихий манбааларни, айниқса шеърятни диққат билан ўрганди. Шарқ тарихи ва шеърят таассуротлари остида рассом хаёлий портретлар яратди. Рассомнинг ўз полотноларидаги қахрамонлари билан рухий алоқаси унинг дастлабки асари “Зебунисо портрети” биланоқ ўрнатилади. У яратган шоиралар портретлари бир хил бўлмасда, уларнинг барчаси учун шоирона ҳиссиёт, ҳаяжон салобат ҳосилдир. Ш.Хасанова нисбатан аввалроқ ишлаган 1944-1945 йилларда Нодиранинг портретида мақсади сари дадил интилаётган ва назокатли Нодира образи очилган. Харакатчан қиёфа, нафис эгилган тана, ишора холати кучли қалб туғёнлари, безовта

руҳни ифодалайди. Ш.Хасановани тарихдаги воқеа эмас, балки қахрамоннинг ички дунёси қизиқтиради. Шу боис портретдаги образнинг бутун борлиғи айнан шунга бўйсундирилган. Увайсий портретидаги жойлашув иқтидорли ва жасур аёлларнинг қайғули тақдири, чуқур кечинмаларини таъкидламоқчи бўлди.

Мусаввиранинг “Автопортрет” (1950 йиллар) асари алоҳида эътиборни тортади. Бу асари орқали рассом портретлар мажмуи қахрамонлари ўртасида алоқадорликни тиклагандек туюлади. Асарда романтик образ яратишга интилади. Мато юзасини ён томондан тасвирланган ярим фигура эгаллаган. Ушбу автопортретда аввалги қахрамонлари талқинида кузатилган хикоянависликдан кечади. Асарнинг ифодавий композицион ечими образнинг ички оламини очиб беради. Фон нафис ишланган, нозик ранг суртмалари ҳаяжонли муҳитни яратади. Мусаввиранинг тасвирий санъатдаги мавжуд анъаналарни ўзаро уйғунлаштириш йўлидаги изланишлари миллий ўзига хосликни яққол намоён этувчи бадиий етук асарлар яратилиш учун замин бўлди. Рассом яна бир 1950-йилларда яратган “Автопортрет”ида портрет жанрига эътибори намоён бўлган эди. Этник қиёфа, характери, шарқона романтикани, лирикани портретларга жо этган рус рассомларидан фарқли равишда мусаввира ўз асарларига иссиқ қалб ҳароратини, юз ифодасидан кўриниб турувчи интеллектуал онг даражасини, психологик қайфиятни муҳрлашга ҳаракат қилган.

“Қашғар шоираси Мутриба портрети”да (1947 йил) фикр, сўз, оҳангнинг туғилиши лаҳзаси акс эттирилгандек. Шеър ва мусиқа уйғунлигини хис этиш мумкин. Мутриба танаси талқинида безакдор юза ва рангтасвир пластиклигининг уйғунлашуви сезилади. Шоиранинг юз кўриниши унинг руҳиятидаги ички туғёнларни ифодалайди. Портретда шоиранинг илхом оғушида шеър битаётгани акс эттирилган. Асарда бир-бирига қарама қарши, шу билан бирга нозик, сезилмайдиган ранглар ўзаро бирлашиб, картинага алоҳида маъно касб этади. Портрет

Ўзининг шафтоли гулидек нозик, биллурдек тиниқ ранги, чизикларининг муסיқавийлиги билан шу даврда ишланган ишлар орасида ажралиб туради. Бу асарида Ш.Хасанова шарқ миниатюра ва маҳобатли деворий рассомлик санъати анъаналарини европа реалистик санъати анъаналарини уйгунлаштиришга интилиб ўзига хос янги пластик ечимга эришган.

Тарихда шоираларнинг бетакрор шеърлари қолган аммо уларнинг портретлари йўқ ва образларни тасвирлаш табиийки мусаввира учун кўплаб машаққатларни келтириб чиқарган. Рассомнинг рангтасвир асарлари билан танишар эканмиз рассом ўз олдида турган вазифаларни нақадар маҳорат билан ечганига амин бўламиз. Зебунисо портретида биз нафақат ўзига ўхшаш қиёфа эканлигини балки уни Ш.Хасановага ўхшаш ёш, ҳаяжонли ва изланувчанликни кўрамиз. Рассом шарқ миниатюрасини ўрганади. Бу эса Қашгар шоираси Мутрибада сезилади. Тугри асарни миниатюрдан, фигурани тасвирлашдаги силлиқликдан келиб чиқиб ишлайди ва натижада биз хажм, локал ранг текислигини, хира ва гўёки ичидан ярқираётган рангни кўрамиз. Шоира Мутрибанинг фигураси қотиб қолгандек ва бир пайтнинг ўзида ҳаракатда. Шоиранинг гўзаллиги эртақнамо, идеал ва бир пайтнинг ўзида инсоний хислатларга бой. Ш.Хасанова аниқ образни идеал ва ҳаётий мазмунга тўлдирган. Рассомнинг кўплаб асарлари музей фондларида мавжуд бўлиб асарларнинг ҳар бири бетакрордир. Ўз ижодий йўлида сезиларли из қолдирди.

Урушдан кейинги йиллар ўзбек санъатининг дастлабки ютуқ ва изланишлари портрет ва манзара жанрида пайдо бўлди. Санъаткорларнинг ҳаётга, одамларга бўлган ҳурмат ва эътибори, шахсий кечинмалари шу жанрдаги асарларда ўз ифодасини топди. Шу йилларда А.Волков, П.Беньков, Н.Кашина, З.Ковалевская тўлақонли чуқур мулоҳазали, пластик ечими эътиборли асарларни яратдилар. Шу йилларда тарихий шахслар портретда асарларни яратишга эътибор

ортди. Портрет санъатида махаллий рассомлар фаол ижод қилиб уни янги ғоявий пластик мазмун билан бойитдилар. Шамсирўй Хасанова (1917-56). 1940 йиллардан бошлаб тарихий портретга мурожаат қила бошлади. 1940 йилларда яратган “Шоира Зебунисо” (1943), “Шоира Зебунисо” (1946), “Шоира Нодира” (1944-1945), “Шоира Увайсий” (1947), “Шоира Мутриба” (1947), шулар жумласидандир. Тасвирланувчиларнинг ҳар бирида рассом ўзига яқин ва таниш фазилятларни – характернинг барқарорлигини, маънавий юксакликни кўрди. Рассомнинг катор асарлари 1940-1950 йилларга мансубдир. Ш.Хасанованинг барча асарларида миллий характерни очиб беришга интилиш, ўзининг рангтасвирона бадиий тилини, шахсий ифода услубини излаш сезилиб туради. Асарлар композицион тузилиши, колоритининг гўзаллиги ва чизик пластикасининг ифодалилиги билан ажралиб туради. 1930–1940-йилларда реализм анъаналарида ижод этувчи рассомларнинг асарларида шахсни ҳар томонлама чуқур ёритишга интилиш яққол кўринади. Уларнинг тасвирларидан шартлилик чизиклари аста-секинлик билан чекина бошлади. Моделнинг индивидуал қайтарилимас хислатлари аниқлилик, вазиятлилик касб эта бошлади. Ўраб турган муҳит сюжетлаштирила бошлади.

Ш.Хасанова гарчи ўзининг авангард концепцияларини шакллантирган рассомлар кўлида таҳсил олган бўлса-да, содда, аммо тасвирий воситаларга бой реализм йўлидан борди. Тасвирий бадиий воситалар ёрдамида дадил изланишлар қилмади.

Рассом ижодида портрет асарларини яратиш жараёнида инсоннинг психологик ҳолатига, унинг индивидуал хислатларига алоҳида қизиқиш билан қарайди. Ўзбек аёли, унинг характери, ўзига хослигини чуқур ҳис қилган ҳолда, уларнинг реал психологик талқиндаги қиёфаларини ишлади. Ҳар бир рассом ўз ижод йўли давомида шубҳасиз автопортретга қўл уради. Рассом автопортретда бадиий ютуқларини, ижодий изланиш давомида эришган топилмаларини ва янги ифодавий

воситаларини мухрлашга ҳаракат қилади. Шунингдек, ижодкор автопортретда ички рухиятини, унда кечаётган ўй-фикрларини, ўз дунёқарашини, қалбидан ўтказаётган кечинмаларини очиб беради. Табиийки, автопортретни рассом қалбининг кўзгуси деб аташ мумкин. Шу жумладан, рассомнинг автопортретлари мажмуи доимо санъат ихлосмандлари назарида қизиқарли манзара касб этади. Баъзи рассомлар камдан-кам автопортретга қўл урсалар, баъзилари эса ижодларининг аксарият қисмини автопортрет орқали намойиш этадилар.

Ш.Хасанова узок яшамасада, Ўзбекистон тасвирий санъати учун унинг номи билан ўтмишдаги ўзбек адибалари образлари галереяси яратилди. Ўзбекистон Давлат санъат музейи тўпламидаги 40 дан ортиқ мусаввира қаламига мансуб асарлар, адибалар образлари, маиший жанрдаги асарлар ва натюрмортлар ўзбек миллий рангтасвир хазинасининг ноёб дурдоналари сифатида келажак авлодга хужжат сифатида сақланиб келиниши ва намойиш этиб келиниши тахсинга сазовордир.

1920–30-йиллар рангтасвири Ўзбекистон тасвирий санъати тарихининг пойдевори ҳисобланади. 1980-йилларга келиб янги шакл ва мазмун топиш, воқелик, борлиқнинг қатламларини ўрганиш, ўзлаштириш, ундан маъно излаш тенденцияси янада кучайди. Рассомлар эркин нафас ола бошладилар, ўз қалбларини тўлқинлантирган маънавий оламни қаламга олдилар, тасвирларда ҳаётнинг янги-янги қатламлари ўзлаштирилди, очилмаган кўрикларга қўл урилди.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, 1930-йиллар санъати ижтимоий-мафкуравий ўзгаришлар кесимида вужудга келган реализм услуби илк миллий рассомлар ижодининг шаклланишида Ўзбекистон бадиий мактабининг пойдевори сифатида ўрганилади.

Изланилаётган давр санъати тарихига назар ташласак, кўплаб олимлар “соцреализм”га рассомлар 1920-йиллар охири ёки 1930-йиллар бошларида ўтишган деб таъкидлашади.

- рассомларнинг “соцреализм”га ўтиш жараёни турлича бўлган, яъни бир гуруҳ рассомлар замонавий услублардан воз кечган ҳолда давр тузумига мос равишда “соцреалистик” асарлар яратган. Лекин шунга қарамай, “соцреализм” билан бир қаторда ўша рассомлар ижодида замонавий авангард услубида яратилган асарларни ҳам кузатиш мумкин.

- кўплаб рассомлар бир пайтнинг ўзида ҳам “соцреалистик”, ҳам “авангард” услубидаги асарларни яратаверганлар деб ҳисоблаймиз. Уларнинг 1930-йиллар бошларида яратган асарларини кузатар эканмиз бунга амин бўламиз. Шунинг учун ҳам бутунлай “соцреализм”да ижод қилишган дейиш бироз мушкулроқ. Масалан, Ў.Тансиқбоевнинг 1930-йиллар иккинчи ярмида “соцреалистик” мавзудаги асарларини “Мартен печи” (1933), “Пайвандчи” (1933), “Тошкент кўчаси” (1934) ва бошқаларни кузатсак, шакл, ранг, бажарилиш жиҳатдан авангард йўналишига хос жиҳатларни илғаш мумкин. Шу каби мисоллар М.Курзин, А.Волков каби бошқа рассомлар ижодида ҳам кузатамиз. А.Волков, А.Николаев, П.Беньков каби рассомлар ўзбек халқининг миллий ўзига хослигини қалби, онги ва юраги билан ҳис қилиб, маълум бир маънода миллий характер яратишда улкан муваффақиятларга эришганлар.

- асарларда миллий рух, (Ў.Тансиқбоев, Б.Ҳамдамий, А.Сиддикий, Л.Абдуллаевлар) миллий ўзига хослик, рассомнинг индивидуал

хислатлари ва моделнинг сифатларида намоён бўла бошлаган. Маҳаллий рассомлар секин-аста мустақил ижодий йўлга кадам қўяётганлиги яққол кўзга ташланади. Уларнинг рус тасвирий санъати анъаналарига суянган ҳолда ўлкага хос характерли лавҳаларни таъсирчан композицион услубда, ранг жиҳатидан жўшқин ҳолатларда ифода этганлари ижобий самара ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг замонавий тасвирий санъат ютуқлари, шунингдек, унинг қисқа муддатли тўхталишлари унинг ҳар хил жанрлардаги ажойиб ютуқлари республикамиздаги тасвирий санъатни анчагина ёшлигидан далолат беради, унинг миллий юксалиш имкониятлари жуда юқорилигини билдиради.

Ўтган асрнинг 1960–80-йилларида Ўзбекистон рангтасвир санъати муттасил ривожланиб борди. Инсонпарварлик, тарихимизга мурожаат этиш ва ундан илҳом олиш, рассомчиликнинг замонавий услубларидан кенг фойдаланиш, ўзликни англашга интилишлар сезилиб қолди. 1980-йилларда Ўзбекистон тасвирий санъатида аста-секин плюрализм, яъни ҳар бир рассом ўз ички “мен” сезгилари, ҳиссиёт олами бўйича янги йўналишлар, янги услуб ва гоёларни илгари суришда эркинлик сезилгач, илгариги ягона гоёвий кўрсатма, ягона услубий йўналиш ўз ниҳоясига етгач, рассомлар аста-секин кўнгил тубидаги туйгуларини хоҳлаган кўринишда шакл ва ҳолатда ифода этиш имкониятига эга бўла бошладилар. Ташқи таъсир, тазйиқ сусайгач, демократик жараёнлар рассомлар ижодига, фаолиятига, изланишлари руҳига кириб келгач, давлат буюрувчи сифатида майдонга чиқа бошлагандан сўнг, жонли жараён янада кучайди.

XX аср тасвирий санъатда мусиқа каби эмоционал таъсир етувчи воситалар ахвмият касб этади. Марифатпарварлик ва сюжетни сақлаб қолган ҳолда рассомлар тасвирий санъатнинг табиатга хос бўлган қувватини аммо ижодкор рассомларгагина мос, унинг ўз факторлари:

хажм, ранглари, силуетлари, фактуралари, фақатгина ранглар ва тасвирий ранглар палитраси мусика қаторидаги ички қардошлик қабидир. Ўзбекистонда йигирманчи, ўттизинчи, йилларда тасвирий санъатнинг ривожланишининг биринчи босқичларида биринчи ўзбек рассомлари дунё классик реализмини мерос қилиб олишда рус тасвирий санъати ва рус рассомлик мактаби орқали кириб бордилар. 20-йиллар ва айниқса 30-йилларда Ўзбекистонда ва Ўрта Осиёда яшаб ижод қилган рус рассомлари ўз навбатида Ўрта шарқ тасвирий санъат меросларини ўзлаштиришга ҳаракат қилдилар (хусусан қадимий фрескалар ва миниатуралар, Ўрта Осиё наққошчилиги ва нарсаларнинг бадиий услуби, археологик қазилмалар даврида).

Бу жараён маданиятни умумий услубига омил бўлди Ўрта Осиё зиёлиларининг маданий меросни ўрганиш сабаб бўлди. Агар асримизнинг йигирманчи йилларда рус рассомларининг экзотик қизиқишлари тепада ётган эски асарлар бўлса ўлтмишинчи йилларда еса уларда онгли равишда Ўрта Осиёнинг мозе қарига ўтган тарихни ўрганишга қизиқиш уйғотди.

Фойдаланадиган адабиётлар рўйхати

1. Президент асарлари

1.1. Ш.Мирзиёев. Танкидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Тошкент – 2017.

1.2. Ш.Мирзиёев. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент – 2016.

1.3. Ш.Мирзиёев. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Тошкент – 2017.

1.4. Ш.Мирзиёев. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови. Тошкент-2017.

1.5. Ш.Мирзиёев. 2017–2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантириш ҳаракатлар стратегиясининг бешта устувор йўналиши.

1.6. 2017–2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантириш Ҳаракатлар стратегияси. IV бўлим, V банд.

1.7. И.Каримов. Эришган марралар билан чегараланмасдан, бошлаган ислохотларимизни янги босқисга кўтариш - -бугунги кундаги энг долзарб вазифамиздир. Тошкент – 2015. “Ўзбекистон” нашриёт-матбаа ижодий уйи.

2. Қонун, фармон ва қарорлар

2.1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 23 декабрдаги “Республика музейлар фаолиятини яхшилаш чора тадбирлари тўғрисида”ги 618-сон қарори. – Музей-халқ тарихининг кўзгуси. – Тошкент: Ёшлар матбуоти, 2011.- 391 б.

2.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 12 январдаги “Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-1913-сон Фармони. – Музей-халқ тарихининг кўзгуси. – Тошкент: Ёшлар матбуоти, 2011.- 391 б.

2.3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 5 мартдаги “Музейлар фаолиятини қўллаб-қувватлаш масалалари тўғрисида”ги 98-сон қарори. – Музей-халқ тарихининг кўзгуси. – Тошкент: Ёшлар матбуоти, 2011.- 391 б.

2.4. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 12 сентябрдаги “Музейлар тўғрисида”ги ЎРҚ-177-сон Қонуни. – Музей-халқ тарихининг кўзгуси. – Тошкент: Ёшлар матбуоти, 2011.- 391 б.

3. Китоблар

3.1. Авангард, остановленный на бегу. – Л.: Наука, 1989. – 200 с.

3.2. Ахмедова Н.Р. У.Тансыкбаев. Избранные произведения. – М.: СХ, 1988. – 170 с.

3.3. Ахмедова Н.Р. Искусство Центральной Азии XX века: традиции, самобытность, диалог. – Ташкент: 2004. – 205 с.

3.4. Ахмедова Н.Р. Урал Тансыкбаев. – Ташкент: Фан, 2004. – 23 б.

3.5. Бабаджанова Г.И. Восприятие пространственных искусств. –Ташкент: Кухи Нур, 2003. – 46 с.

3.6. Быховский Д.А. Урал Тансыкбаев. Воспоминания документы. – Ташкент: Фан, 1988. – 90 с.

3.7. Всеобщая история искусств. – Искусство XX в М.: Искусство, 1965. – 972 с.

3.8. Декларация АХРР. Сборник. Борьба за реализм в изобразительном искусстве 20-х годов. – М.: 1962. – 20 с.

- 3.9. Еремян Р.В. Усто Мўмин (Александр Николаев). – Ташкент: 1981. – 136 с.
- 3.10. Тасвирий санъат хакида суҳбатлар. Тошкент – 1965 й
- 3.11. Земская М.И. Александр Волков. Мастер Гранатовой чайханы. –М.: СХ, 1975. – 159 с.
- 3.12. Зингер Л.С. Советская портретная живопись 1930-х–конца 1950-х годов. – М.: Изоб. искусство, 1989. – 260 с.
- 3.13. Зингер Л.С. Советская портретная живопись 1917–начала 1930-х годов. – М.: Изоб. искусство, 1978. – 136 с.
- 3.14. Изобразительное искусство Узбекистана. Очерк истории живописи, графики, скульптуры. – Ташкент: Фан, 1957. – 180 с.
- 3.15. Искусство Советского Узбекистана. 1917-1972. – М.: СХ, 1976. – 608 с.
- 3.16. Колин Н. Изобразительное искусство Узбекской республики. – М.: Искусство, 1937. – 160 с.
- 3.17. Круковская С.М. В мире сокровищ. – Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1964. – 167 с.
- 3.18. Круковская С.М. Усто Мўмин. (Александр Николаев) 1897-1957. Жизнь и творчество. – Ташкент: Изд. лит. и искусства, 1973. – 132 с.
- 3.19. Нафосат. Сборник статей молодых искусствоведов Узбекистана. – Ташкент: Медиа Ленд, 2001. – 144 с.
- 3.20. Нафосат. Ўзбекистон ёш санъатшуносларининг мақолалари тўплами. – Тошкент: 2009. – 184 б.
- 3.21. Полевой В.М. Искусство XX века 1901-1945. – М.: Искусство, 1991. – 303 с.
- 3.22. Абдулхақ Абдуллаев. Жажда прекрасного // Воспоминания, статьи, выступления. - Т. 1994. 126 б.

- 3.23. Садыкова Н.С. Музейное дело в Узбекистане. –Ташкент: Фан, 1975. – 292 с.
- 3.24. Соколова М.А. Павел Петрович Беньков. Воспоминания, переписка. – Ташкент: Изд. лит. и искусства им. Г.Гуляма, 1981. – 147 с.
- 3.25. Такташ Р.Х. Бахром Хамдамий ҳаёти ва ижоди ҳақида очерк. – Тошкент: Фан, 1969. – 56 б.
- 3.26. Такташ Р.Х. Изобразительное искусство Узбекистана вторая половина XIX в -50 е гг. XX в. – Ташкент: Изд.лит.и искусства, 1972. – 106 с.
- 3.27. Такташ Р.Х. Александр Николаевич Волков. – Ташкент: Фан, 1982. – 160 с.
- 3.28. Такташ Р.Х. Н.В.Кашина. Ташкент: Изд. лит.и искусства им. Г.Гуляма, 1982. – 86 с.
- 3.29. Такташ Р.Х. Художественно-критические этюды. Пути и проблемы становления узбекского изобразительного искусства. – Ташкент: Фан, 1992. – 150 с.
- 3.30. Умаров А. Портретная живопись Узбекистана. – Ташкент: Фан, 1968. – 120 с.
- 3.31. Халаминская М. Искусство молодых.– М.: Искусство, 1967.– 170с.
- 3.32. Хакимов А.А.Ўзбекистон санъати. – Тошкент: 2001. – 160 с.
- 3.33. Хакимов А.А. XX аср авангарди. Тошкент: – Мозийдан садо, 2003. – 156 б.
- 3.34. Чегодаева М. Соцреализм. Мифы и реальность. – М.: Захаров, 2003. – 216 с.
- 3.35. Чепелев В. Искусство Советского Узбекистана. – Л.: Изд. Ленинградского областного союза советских художников, 1935. – 130 с.

3.36. Шляхтина Л.М. Основы музейного дела. Теория и практика. – М.: Наука, 2005. – 183с.

3.37. Шостко Л.В. Оганес Татевосян. – М.: Искусство, 1969. – 107 с.

3.38. Шостко Л.В. Оганес Татевосян. – М.: Искусство, 1977. – 116 с.

3.39. Шостко Л.В. Виктор Уфимцев. – Ташкент: Изд. лит. и искусства им. Г.Гуляма, 1984. – 96 с.

4. Илмий мақолалар

4.1. Алимкулова Д.Р. Ўзбекистон рассомларининг 1920-1930 йилларда яратган кам ўрганилган асарлари. // SAN'AT. – Тошкент, 2008. – №3-4. – Б. 19-20.

4.2. Алимкулова Д.Р. Павел Беньков ижодида фалсафа ва шеърят. // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – Тошкент, 2009. – №4. –Б. 125-128.

4.3. Алимкулова Д.Р. 1920-30-йиллар рангтасвири бугунги аънаналарда. // Материалы ежегодного научно-популярного сборника статей MEROS. – Тошкент, 2010. – Б. 132-137.

4.4. Ахмедова Н.Р. Рассом – давр – тарих. // SAN'AT. – Тошкент, 2004. – №2. – Б.20

4.5. Ахмедова Н.Р. Шарққа мафтун бўлиб... // SAN'AT. – Тошкент, 2004. – №3-4. – Б 21.

4.6. Джумев А. Куде бредет караван: культура Центральной Азии в поисках новых путей и идентичностей. // KURAK. – Бишкек, 2007. – №1. – С.5-10.

4.7. Живопись Узбекистана 1920-1980 годов: горечь и радость метаморфоз. // SAN'AT. – Ташкент, 1999. – №4. – С.19-21.

4.8. Выставка. // Правда Востока. - 1926. – 29.09.- №224. – Б 2.

4.9. Хакимов А.А. Живопись Узбекистана (с древнейших времен до конца 20 века). // В кн. Антология изобразительного искусства Узбекистана. –Ташкент, 2009. – С.17-31

4.10. Култашева Н. Тошкентлик биринчи рассом Бахром Ҳамдамий // SAN'AT. - Тошкент, 01.07.2009. - № 3.

4.11. Абдулҳақ Абдуллаев. Инсон гўзаллиги // SAN'AT. - Тошкент, 01.07.2009. - № 3.

ИЛОВАЛАР

Беньков П.П. Й.Охунбобоев портрети. 1931-йил

Беньков П.П. Ҳовуз мешкобчилари. 1928-йил

Беньков П.П. Дугоналар. 1940-йил

Абдуллаев Л. Халқ хофизи Тўйчи Тошмухаммедов портрети. 1938-йил

Абдуллаев Л. Мақсуд Шайхзода портрети. 1970-йил

Абдуллаев Л. Шомахмудовлар оиласи. 1981-йил

Розиқов А. Оқшом. 1949-йил

Розиқов А. Самарқанд 1950-йил

Розиқов А. Чойхона. 1950-йил

Темуров Р. Самарканд. 1958-йил

Темуров Р. Самарқанддаги Темурийлар дафн этилган жой. 1968-йил

Абдуллаев А. Она портрети. 1952-йил

Абдуллаев А. Ёзувчи Саидахмад портрети. 1975-йил

Абдуллаев А. Алишер Навои портрети. 1980-84-йиллар

Волков А.Н. Автопортрет. 1940-йил

Волков А.Н. Анорли чойхона. 1924-йил

Волков. А.Н. Музикачилар. 1929-йил

Волков А.Н. Икки қирғиз қизи. 1928-йил

Волков А. Н. Пахта билан қизлар. 1932-йил

Ҳамдамий Б. Автопортрет. 1932-33-йиллар

Ҳамдамий Б. Мўйсафид портрети. 1936-йил

Ҳамдамий Б. Ёш рассомлар. 1939-йил

Ҳамдамий Б. Комсомол қиз Мухиддинова. 1940-йил

Ҳамдамий Б. Севимли кўшик. 1939-йил

Рахимов Х. Пионино олдидаги қиз. 1935-36-йиллар

Сиддиқий А. Тўй. 1934-йил

Насриддинов Л. Она портрети. 1940-йил

Ҳасанова Ш. Шоира Увайсий портрети. 1947-йил

Ҳасанова Ш. Шоира Нодира портрети. 1944-45-йиллар

Ҳасанова Ш. Шоира Зебунисо портрети. 1943-йил

**Камолиддин Бехзод номидаги МРДИ, Санъатшунослик факультети,
Санъатшунослик бўлими битирувчиси Халилова Нилуфарнинг
“Ўзбекистонда илк маҳаллий рассомлар ижоди” мавзусидаги
малакавий битирув ишига
ТАҚРИЗ**

Бугунги кун миллий санъатшуносликда Ўзбекистон рангтасвирининг шаклланиш ва ривожланишини қайтадан ўрганиб чиқиб, мушоҳада этиш долзарб вазифалар қаторига киради. Айнан шу сабабдан ҳозирги замон тадқиқотчилари олдида янги тарихий маънавий маконда миллий бадиий мактабнинг шаклланиш масалаларини кўриб чиқиш ва унда илк миллий кадрларни ўрнини белгилаш муҳим аҳамиятга эга. Бу жараёнда Н.Халилова малакавий битирув иши учун танлаган мавзуси долзарб саналади.

Малакавий битирув ишининг биринчи боби **“XX асрнинг биринчи чорагида сиёсий, бадиий ҳаёт”** деб номланиб дипломант томонидан икки бўлимга ажаратилган ҳолда ўрганиб чиқилган. “1930-йилларда Ўзбекистондаги сиёсий муҳит” номи остидаги биринчи бўлимда муаллиф томонидан нафақат даврдаги сиёсий муҳит, шунингдек ижтимоий-бадиий ҳаёт, дастлабки тасвирий мактабларнинг шаклланиши, бадиий кўргазмаларнинг ташкил этилиши ва бу жараёнда фаол иштирок этаётган рассомларга алоҳида тўхталиб ўтган. “Илк маҳаллий рассомлар мактаби” деб номланган кейинги бўлимда 1920 йиллардан сўнг Тошкент ва Самарқандда ташкил этилган бадиий студиялар ва уларда фаолият юритган рассомлар, хусусан П.П.Беньков, А.Волков ижоди кенг ёритилган.

Иккинчи боб **“Илк маҳаллий рассомларнинг ижоди”** деб номланган бўлиб, унда битирувчи дастлабки маҳаллий рассомларнинг ижодий тақдирларини катта манбашунослик негизида таҳлил этишга уринган. Биринчи бўлимда 1930 йилларда рассомлар ижодининг шаклланиши, П.Беньков бошчилигидаги Самарқанд мактаби фаолияти ҳамда унинг кўлида таҳсил олган Л. Абдуллаев, Р. Тимуров, А. Розиков, А. Абдуллаевлар каби дастлабки миллий рассомлар ижоди ҳақида маълумотлар тўпланган. Шунингдек, А.Волков бадиий раҳбарлиги остидаги Тошкент бадиий мактаби вакиллари Б.Ҳамдамий, Л. Насреддинов, Х. Рахимовларнинг ижодий тақдирлари дипломант томонидан таҳлил этишга ҳаракат қилинган. Бобнинг “Илк маҳаллий рассомлар ижодининг ривожи” номи остидаги бўлимда П.Беньковнинг

педагоглик фаоляти, Л.Абдуллаев, Б.Ҳамдамий, Ш.Ҳасанова ижодига алоҳида тавсиф бериб ўтилган.

Ишнинг Хулоса қисмида битирувчининг тўплаган катта маълумотлари умумлаштирилган. МБИ дан кўриниб турибдики, Н.Халилова муайян мавзуларда санъатшуносликка оид тадқиқот ишларини олиб бориш, тўпланган материалларни таҳлил қила олиш каби касбий малакага эга бўлган. Мазкур малакавий битирув иши олий ўқув юртининг бакалаврият талабларига тўлиқ жавоб беради.

Ишнинг ютуқларидан ташқари баъзи жузъий камчиликлари ҳам мавжуд, лекин бу ишнинг мазмунига таъсир қилмайди. Тўпланган манбаларнинг кенглиги, янгилиги, уларга таҳлилий муносабатда бўлганлигини инобатга олган ҳолда Нилуфар Халилованинг “Ўзбекистон бадиий мактабининг шаклланишида илк маҳаллий рассомлар ижоди” мавзусидаги малакавий битирув ишини “аъло” баҳога тавсия этаман.

Тақризчи: Тошкент Архитектура

Қурилиш Институти “Архитектура

тарихи ва назарияси” кафедраси

мудир

Ш.Н.Абдуллаев

